

TOMASZ ANDRZEJ NOWAK

DUCHOWIEŃSTWO PARAFII CHEŁMO NA PRZESTRZENI WIEKÓW

Uwagi wstępne

Zachowana baza źródłowa pozwoliła na odtworzenie obsady personalnej proboszczów, komendarzy, altarzystów i wikariuszy pracujących w kościele pod wezwaniem św. Mikołaja w Chełmie. W wielu przypadkach udało się ustalić tylko podstawowe dane personalne, a niekiedy, opierając się na literaturze, uzupełnić już spisanyymi biogramami i luźnymi informacjami. Ale jest i bieżący przeciwny, gdy znamy tylko nazwisko duchownego i nic ponad to. Tak dzieje się w przypadku, gdy duchownemu w parafii chełmskiej przyszło pracować tylko w zastępstwie, lub w tak wczesnym okresie istnienia parafii, że nie zachowały się dokumenty źródłowe. Niejednokrotnie trudno było wychwycić dokładne daty objęcia obowiązków, gdyż nie zachowały się na ten temat oficjalne dokumenty. Bardzo przydatnym źródłem do podjętego tematu okazały się księgi metrykalne, zachowane od 1713 r., ale pamiętać trzeba, że zawarte tam daty odnoszą się do udzielenia danego sakramentu a nie objęcia parafii. Stąd też pojawiać się muszą pewne nieścisłości.

Próba całościowego objęcia dziejów tej starej parafii wymaga, by pracę podzielić na kilka części. W przypadku instytucji kościelnej taki podział chronologiczny nasuwa się sam. Chełmo na przestrzeni swych dziejów przynależało do kilku diecezji i na takie okresy podzieliłiśmy pracę. Osobno omówimy w każdym rozdziale proboszczów parafii, prebendarzy, komendarzy, i wreszcie wikariuszy oraz tych duchownych, którzy znaleźli się w kościele chełmskim tylko w czasowym zastępstwie.

1. Powstanie parafii i jej historia do końca XV wieku

Pierwsza pisana wzmianka o Chełmie pochodzi z 1251 roku¹, ale sama osada jest znacznie starsza, o czym świadczą doskonale zachowane grodzi-

¹ *Kodeks Dyplomatyczny Wielkopolski*, t. I, wyd. I. Zakrzewski, Poznań 1877, nr 508.

sko pierścieniowate na pobliskiej górze, noszącej tę samą nazwę co i wieś². Obiekt ten datowany jest na połowę X w.

Na podstawie zachowanych źródeł nie sposób dokładnie określić, kiedy parafia w Chełmie została założona. Bardzo niepewna wzmianka pochodząca od Jana Długosza cofa erekcję kościoła, pierwotnie umiejscowionego na górze Chełmo, do XI lub początków XII w. Fundatorem miał być komes Piotr Włast³. Sądząc po stosunkowo wczesnym osadnictwie na tym terenie, wzmocnionym dodatkowo istnieniem w czasach pogańskich, jak i po wprowadzeniu chrześcijaństwa, dobrze umocnionego miejsca obronnego, prawdopodobnym wydaje się, że i kościół powstał tu wcześniej. Archeolodzy dopatrują się na samej górze Chełmo pogańskiego ośrodka kultu, który po przyjęciu nowej wiary miał być zamieniony na chrześcijański⁴. To są jedynie domysły. Istnieje inny dowód na podtrzymanie tej tezy. Otóż w miejscu dzisiejszego usytuowania świątyni przed stu laty, podczas prac przy przebudowie kościoła, natrafiono na popielnicę z prochami ludzkimi, co świadczy o pochówku pogańskim⁵. Budując na cmentarzysku kościół zamieniono w ten sposób funkcje sakralne tego miejsca.

Gród na górze Chełmo przestał z czasem pełnić swe funkcje militarne, ale ciągłość zachowało tu osadnictwo. W połowie XIII w. Chełmo było siedzibą rycerskiego rodu Zadorów⁶. W tym czasie już z pewnością właściciele postarali się o własny kościół. Z tego rodu pochodzą bracia, fundujący altarię pod wezwaniem św. Michała Archaniola w 1389 r. Właśnie ta data jest pierwszą pisaną wzmianką o kościele w Chełmie⁷. Bracia Zbigniew z Chełma i Pakosław z Kraszewic uposażyli wówczas altarię pod wezwaniem św. Michała Archaniola nieistniejącą już wsią Gręboszewice. W tym dokumencie poznajemy także pierwszych duchownych związanych z tą parafią. Proboszczami byli wówczas Zdzisław i Wito, natomiast prebendarzem został Andrzej Mikołaj z Proszowic⁸. Ów Zdzisław w Chełmie na probostwie był jeszcze w 1403 r⁹.

² J. Kamińska, *Grodzisko wyżynne w Chełmie, pow. Radomsko*, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi”, Seria Archeologiczna, nr 3, 1958, s. 127-141.

³ J. Długosz, *Roczniki czyli kroniki sławnego Królestwa Polskiego*, t. I, k. I, Warszawa 1961, s. 162.

⁴ A. Chmielowska, *Osadnictwo w Polsce środkowej w okresie od połowy X do połowy XII wieku*, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi”, Seria Archeologiczna, nr 22, 1975, s. 343.

⁵ Z. Gloger, *Grody piastowskie*, „Ziemia”, R. I, 1910, nr 39, s. 610.

⁶ T. A. Nowak, *Ród Zadorów z Chełma*, „Biuletyn Instytutu Filozoficzno – Historycznego WSP w Częstochowie”, nr 28/8/2001, s. 132 – 149.

⁷ W. Patykiewicz, *Chronologia parafii diec. częstochowskiej*, „Częstochowskie Wiadomości Diecezjalne”, R. 40:1966, nr 3, s. 67.

⁸ Archiwum Archidiecezji Częstochowskiej, Akta parafii Chełmo (dalej jako: AACzCh), Foliał dokumentów z lat 1389 – 1830 (dalej jako: Foliał), brak sygnatury, k. 1 – 2.

⁹ S. Kozierowski, *Badania nazw topograficznych na obszarze dawnej Wielkopolski*, Poznań 1926, s. 52.

2. W granicach archidiecezji gnieźnieńskiej

Proboszczowie

Od początków XV w. przez ponad sto lat nic na interesujący nas temat nie wiadomo. Kolejne informacje posiadamy dopiero z początków XVI w. z „Liber beneficiorum” Jana Łaskiego. W jako jednej z bardzo niewielu parafii w Polsce, było tu jednocześnie trzech proboszczów. Wiązało się to zapewne z tym, że prawo prezencji należało do kilku osób, właścicieli okolicznych wsi. Gdy z czasem ród Zadorów się rozrósł i osiadł w różnych majątkach, przywilej ten rozciągnięto na przedstawicieli głównych gałęzi rodziny lub na nowych właścicieli danej wsi. Za tą tezę świadczy fakt, że w 1389 r. było dwóch księży i dwóch członków rodu, piszących się z innych majątków, fundujących altarię, natomiast w początkach XVI w. już trzech.

Każdy z tych 3 plebanów posiadał swoje uposażenie, bardzo ściśle określone. Cytowane dzieło dokładnie je wylicza. I tak pierwszym plebanem był w tym czasie niejaki Jan Ślaski z patronatu ówczesnego właściciela Chełma, niejakiego Przedbora Rudzkiego z Rudki. Drugi pleban, Mikołaj z Kłodnic, był z prezencji dziedziców Chełma, Łączkowic i Koconi. Trzeci z księży to Mikołaj Dziwosz Wolski, mianowany przez Stanisława Kraszewskiego z Kraszewic. Patronat nad tym stanowiskiem posiadali właściciele Masłowic i Kraszewic. Altarzystą był zaś Tobiasz z Siedlec¹⁰. W 1516 r. Mikołaj Wolski był w sporze ze Stanisławem, przeorem paulinów wielgomłyńskich, o dziesięcinę z 7 łanów z Sokolej Góry, nazywanych Starepole, leżących pod Pratkowicami. Rozjemcami byli Stefan, prowincjał paulinów, Mikołaj Borowy, Szymon – pleban z Maluszyna i Jan Słaka (Ślaski?) z Chełma z jednej strony i Andrzej Chocimski, dzierżawca dóbr wielgomłyńskich z drugiej strony. Ustalili oni, że 3,5 łana należec będzie do proboszcza z Chełma, a drugie 3,5 łana do klasztoru w Wielgomłynach. Obie strony miały wnieść 1000 grzywien do konsystorza łęczyckiego jako zakład i stawić się na synodzie diecezjalnym w Łęczycy, gdzie miano zawrzeć ugodę¹¹.

I znowu przez dłuższy czas nic więcej nie wiadomo na temat kościoła chełmskiego i pracujących w nim księży. Bardzo późna, bo pochodząca z XIX w. wzmianka, w dodatku bardzo lakoniczna, wspomina, że kościół w Chełmie miał na jakiś czas przejść we władanie arian. W tym czasie miał bardzo podupaść,¹² możliwe więc że nie było przy nim żadnego księdza. Przejęcie kościoła przez arian jest o tyle możliwe, że w tej okolicy w XVI w. wyznanie to cieszyło się dużym poparciem, m. in. rodziny Majów¹³, których to przedstawi-

¹⁰ J. Łaski, *Liber beneficiorum archidiecezji gnieźnieńskiej*, t. I, Gniezno 1881, s. 200 - 206.

¹¹ R. Sikora, *Paulini w Wielgomłynach II poł. XV w. – I poł. XVI w.*, „Biuletyn Instytutu Filozoficzno – Historycznego Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Częstochowie”, nr 30/9 /2002, s. 202.

¹² AACzCh, Spis tabelaryczny majątku duchownego należącego do kościoła i probostwa parafii Chełmo przeprowadzony 30 kwietnia/12 maja 1857 r., sygn. nr II/29, s. 34.

¹³ J. Związek, *Kościelna przeszłość parafii Żytno, [w:] Żytno (1198-1998)*, Żytno 1998, s. 26-28.

cieli widzimy jako płacących dziesięciny dla kościoła chełmskiego. W 1626 r. miała miejsce wizytacja arcybiskupa gnieźnieńskiego Stanisława Karnkowskiego. W XIX w. kilkakrotnie spotykamy wzmianki o erekcji kościoła, jaka miała wówczas nastąpić. Być może po ponownym przejściu świątyni przez katolików na nowo zorganizowano parafię i konsekrowano kościół.

Nieocenionym źródłem do dziejów kościoła chełmskiego są zapiski potwierdzające odbiór dziesięciny należnej kościołowi w Chełmie z wsi Rudka i Pratkowice. Dzięki nim wiemy, ile owa dziesięcina wynosiła, a także, i to jest najważniejsze, znamy z imienia i nazwiska proboszczów parafii Chełmo.

Pod datą 1612 r. widzimy niejakiego Wojciecha, proboszcza chełmskiego, odbierającego dziesięcinę w wysokości 10 grzywien polskich. Pojawia się tu jednak problem z nazwiskiem tego plebana, jest ono po prostu trudne do odczytania i brzmi prawdopodobnie Prusicus, względnie Prasieciesz¹⁴. Na przestrzeni kilkunastu lat pobierał dziesięciny z różnych majątków, leżących na terenie parafii¹⁵. Widzimy go także przy okazji fundacji w Chełmie w 1616 r. odpustu św. Anny¹⁶.

Od 1644 r. proboszczem i prebendarzem był Aleksander Wiktor Sariusz Wolski z Pławna. Jego nominacja na probostwo w Chełmie wiązała się ze sporem jaki wynikł pomiędzy kollatorami kościoła. Jego kontrkandydatem był Florian Gomoliński, którego popierali w staraniach o probostwo Jakub Moczyński z Rudki, Leon Belchacki z Koconi, Aleksander Łączkowski z Łączkowic oraz Elżbieta Siemieńska z Masłowic. Natomiast Wolskiego prezentowali na to stanowisko Stanisław Brzeski z Chełma i Aleksander Pukarzewski z Kraszewic. Spór ten rozstrzygnęły władze kościelne przyznając pierwszeństwo prezencji dziedzicom Chełma i Kraszewic¹⁷. Wolski występuje na dokumencie z 30 lipca 1645 r., kiedy to Elżbieta Siemieńska zobowiązała się do wypłacania mu 90 złp z Masłowic i Krer¹⁸. W 1645 r. wymienia go ks. Leopold

¹⁴ Archiwum Państwowe w Łodzi (dalej jako: APŁ), Archiwum Ostrowskich i Potockich z Maluszyna (dalej jako: AOiP), Kwity dziesięcin opłacanych z dóbr Rudka i Pratkowice na rzecz kościoła w Chełmie 1601 – 1852, sygnatura I/105, s. 1 – 2, 5–6. 60 - 62. Podobnie jest w roku następnym i w 1616 r., kiedy pan Mosiński, chorąży sieradzki, płaci tę samą sumę oraz w latach 1631 - 1642.

¹⁵ AACzCh, Foliał, k. 29, 31, 38, 122. W dniu 2 maja roku 1626, Jan Siemieński zobowiązał się do płacenia z Gręboszewic 50 złp z tytułu dziesięciny. W sumie tej znajdowała się także dziesięcina z Masłowic i Krer. W 1626 r. dziesięcinę z Woli Przedborskiej zapisał kościołowi w Chełmie Jan Baranowski, kasztelan małogoski i starosta przedborski. Widzimy go także w 1633 r. W 1635 r. odebrał dziesięcinę z Łazowa od panów Aleksandra i Jana Majów. Temu samemu plebanowi 17 lutego 1639 r. pani Elżbieta Siemieńska, miecznikowa sieradzka, zobowiązuje się wypłacić dziesięcinę i czynsz z Gręboszewic w wysokości 60 złp.

¹⁶ AACzCh, Foliał, Akt erekcyjny, brak paginacji. Miało to miejsce 31 maja 1616 r. w Warszawie u oo. Bernardynów. Na akcie fundacyjnym widzimy wspomnianego wyżej proboszcza, ponadto Mikołaja Sośnickiego, Barbarę Pukarzewską, Aleksandra Samuela i Stanisława Brzeskich oraz Mikołaja Pukarzewskiego z Kraszewic.

¹⁷ AACzCh, Foliał, k. 29, 43.

¹⁸ AACzCh, Foliał, k. 52, 122.

Paszkowski, ale nadaje mu imię Mikołaj¹⁹. Widzimy go także w 1654 r.²⁰ Na stanowisku tym pozostawał do około 1672 r.²¹

Następnym proboszczem był Jan Wzdulski, kanonik i oficjał kurzelowski. Po raz pierwszy pojawia się w Chełmie w 1672 r.²² Poza probostwem chełmskim posiadał także przedborskie od 1672 r.²³ Od 1690 r. w aktach parafii chełmskiej występuje też jako proboszcz w Kodrębie²⁴. Z tym jednak, że na tym beneficjum występuje już w 1648 r. Będąc tam proboszczem pełnił jednocześnie taką samą funkcję w Dmeninie do 1663 r.²⁵

W 1675 r. procesował się z Siemieńskimi, dziedzicami Korytna, o Gręboszewice i o zniszczenie jakiejś grobli, którą wykonano kosztem proboszcza chełmskiego²⁶. Występuje także w 1686 r. Zalegano mu wówczas z dziesięcinami z Rudki na 32 floreny i z Trzebiec na 20 florenów²⁷. Z Rudki odbierał dziesięcinę w wysokości 8-10 złp²⁸. Widzimy go na szeregu dokumentów aż do 1701 r., kiedy kwitował odbiór dziesięciny z Ochotnika²⁹. W tym roku zapewne umiera.

Zapiski dotyczące dziesięcin z Rudki, pozwalają nam poznać kolejnego proboszcza. Po raz pierwszy pojawia się on w 1701 r. Prawdopodobnie objął parafię zaraz po śmierci Jana Wzdulskiego. Mowa tu o Michale Wężyku, kanoniku gnieźnieńskim, archidiakonie i oficjale warszawskim³⁰. Był synem Tomasza z Osin Wężyka, kasztelana wieluńskiego herbu Wężyk i Zofii z Pocięjów. Będąc scholastykiem kijowskim i prałatem -archidiakonem warszawskim wszedł do kapituły. Stało się to 8 lipca 1715 r. Był także deputatem w Trybunale Koronnym. 7 grudnia 1725 r. został kanonikiem gnieźnieńskim, będąc już wówczas oficjalem warszawskim. Z kapituły gnieźnieńskiej był w 1729 r. dele-

¹⁹ AACzCh, Księga 3 –cia Łacińska parafii Chełmo zawierająca w sobie Akta Chrztów, Małżeństw i Zejścia od roku 1779 do r. 1795, sygn. nr KM 140 (dalej jako: AACzCh, sygn nr KM 140), Rocznik kościoła w Chełmie od roku 1876, (dalej jako: Rocznik ...) brak paginacji. Czytając cały tekst można wychwycić nazwisko autora, którym był Leopold Paszkowski.

²⁰ AACzCh, Foliał, k. 60.

²¹ Archiwum Parafialne w Chełmie (dalej jako: APCh), Akta instalacji funduszów i zabudowań w parafii Chełmo, brak sygnatury i paginacji.

²² AACzCh, Foliał, k. 74; AACzCh, sygn. nr KM 140, Rocznik kościoła...

²³ AACzCh, Foliał, k. 86 – 89; J. Wiśniewski, *Dekanał konecki*, Radom 1913, s. 229.

²⁴ AACzCh, Foliał, k. 101.

²⁵ AACz, Liber baptisatorum ecclesiae parochiali in Dmenin 1635 1674, sygn. nr III/128, k. 32, 51 – podaję za: J. Drozdek, *Dzieje miejscowości i parafii Kodrąb (do roku 1998)*, Praca magisterska napisana na seminarium z Historii Kościoła pod kierunkiem ks. prof. dra hab. Jana Związka w Częstochowskim Wyższym Seminarium Duchownym, Częstochowa 2002, s. 90, 111.

²⁶ AACzCh, Foliał, k. 123.

²⁷ AACzCh, Foliał, k. 90.

²⁸ APŁ, AOiP, Kwity..., sygn. nr I/105, s. 7-10, 20.

²⁹ AACzCh, Foliał, k. 92 – 117, 123.

³⁰ APŁ, AOiP, Kwity..., sygn. nr I/105, s. 15, 17 – 18.

gowany jako wiceprezydent na Trybunał Koronny. Odznaczył się tam znajomością polskiego prawa i sprawiedliwością. Byłby niewątpliwie doszedł do wysokich dostojeństw, ale zmarł przedwcześnie. Śmierć zabrała go 6 października 1731 r.³¹. A oto jak określił go w swych słowach prymas Teodor Potocki: *Xiędzu Siemieńskiemu dałem kanonię po ś. p. Ichciu Xiędzu Wężyku nieodżałowanym nigdy y ad primos w tey Kapitule naszey honores w zdaniu moim y intencji położonym, do czego że mu invida et pramatura przeszkodziły fata, niechże duszę confraternia WMM Panów wspierają suffragia y auxilia*³².

Niestety nie wiemy zbyt wiele o jego działalności w Chełmie. Mamy poświadczone, że otrzymał prezencję na probostwo chełmskie, ale nie znamy żadnej związanej z tym dokładnej daty³³. O jego pobycie w Chełmie informują tylko księgi metrykalne, a i tu rzadko występuje, co ma zapewne związek z jego nielicznymi pobytami w Chełmie³⁴. Nieliczne są też poświadczenia o osobistym odbiorze dziesięcin³⁵. Musiał się też borykać z próbami odmowy płacenia. W 1723 r. Mikołaj Bąkowski nie płacił dziesięciny z Kraszewic. Władze kościelne nakazały mu uregulowanie wszystkich zaległości³⁶.

Po Wężyku kolejnym proboszczem był Zygmunt Oraczowski (Oraczewski) z Przybysławic. Był kanonikiem kieleckim i kamienieckim³⁷ oraz kanonikiem kolegiaty św. Michała na zamku krakowskim, kustoszem i oficjałem kuzelowskim³⁸ oraz oficjałem radomszczańskim (1748 r.)³⁹.

Oraczewskiego na stanowisku tym widzimy dopiero od stycznia 1734 r.⁴⁰ Jego podpis widnieje na dokumentach potwierdzających odbiór dziesięciny z Rudki w latach 1739, 1742, 1743, 6 września 1756 i po raz ostatni w 1758 r.⁴¹

Oraczewski w 1734 r. opisał dzieje kościoła chełmskiego, ale niestety praca jego zaginęła. Nie wiadomo kiedy się to stało, czy zaraz po śmierci autora,

³¹ J. Korytkowski, *Pralaci i kanonicy katedry metropolitarnej gnieźnieńskiej od roku 1000 aż do dni naszych*, t. III, Gniezno 1883, s. 275, t. IV, s. 570.

³² Cyt. za Korytkowski, dz. cyt., s. 275.

³³ AACzCh Foliał, k. 271.

³⁴ AACzCh, Księga 1 - sza łacińska parafii Chełmo zawierająca w sobie akta chrztów, małżeństw i zejścia od roku 1713 do roku 1760, sygn. nr KM 138 (dalej jako: AACzCh, sygn. nr KM 138).

³⁵ APŁ, AOiP, Kwity ..., sygn. nr I/105, s. 15; AACzCh, Foliał, s. 144. W jego imieniu odbiera ks. Piętkiewicz w 1724 r. 400 złp, należnych mu z tytułu dziesięciny z Rudki. Osobiście Wężyk odebrał pieniądze z Pratkowic w 1727 r. O innych przypadkach nie posiadamy informacji.

³⁶ AACzCh, Foliał, s. 131.

³⁷ AACzCh, sygn. nr KM 140, Rocznik kościoła...

³⁸ AACzCh, Foliał, s., 170.

³⁹ AACzCh, sygn. nr KM 138, s. 239. Jako oficjał radomszczański pojawił się w źródłach tylko raz.

⁴⁰ AACzCh, sygn. nr KM 138, s. 74, 211.

⁴¹ APŁ, AOiP, Kwity ..., sygn. nr I/105, s. 11, 13, 24 - 26. Odebrał w 1739 r. sumę 24 złp i podobnie w roku następnym, powołując się przy tym na to, że czyni tak wg zwyczaju, jaki był jeszcze za czasów księdza Wzdulskiego (Jana?).

czy może znacznie później. Wiadomość o tym dziele posiadamy z II połowy XIX w.⁴² Wiemy, że napisał w 1747 r. także dzieło pod tytułem *Sinopsis ex Authentico Documentis*⁴³. Nie wykluczone jest, że to właśnie ta praca.

29 października 1761 r. była w kościele chełmskim wizyta generalna. Z zapisów, jakie wtedy poczyniono, dowiadujemy się, że Oraczewski był wówczas plebanem przez 27 lat, czyli potwierdza się, że kościół objął w 1734 r. W tym czasie odnowił kościół, zakupił kosztowne szaty liturgiczne, wystawił nową drewnianą dzwonnice, odnowił prawie całą plebanię oraz wybudował stajnie dla koni⁴⁴. W porównaniu ze swym poprzednikiem często tu bywał. Widnieje wielokrotnie w księgach metrykalnych, jednakże przeważnie udzielając sakramentów szlachcie, rzadziej chłopom. 24 czerwca 1770 r. oddał w dzierżawę swój majątek proboszczowski Wojciechowi i Mariannie Jabłońskim. Roczny czynsz miał wynosić 650 zł⁴⁵. W dniu 24 lipca tego samego roku pożyczył sumę 7 000 złp Stanisławowi Przerębskiemu. Prawdopodobnie to z tej sumy utworzył fundusz na rzecz reperacji kościoła chełmskiego. Przeznaczył na ten cel 2500 złp, lokowanych na dobrach Przeręb⁴⁶. Oraczewski przed śmiercią sporządził testament, którego wykonawcą wyznaczył kustosza kuzelowskiego, ks. Wileńskiego⁴⁷.

Zygmunt Oraczewski zmarł w Chełmie 14 września 1770 r. w wieku 70 lat. Pochowany został w kościele chełmskim w grobowcu za głównym ołtarzem⁴⁸. Następcą Oraczewskiego był Jan Bernard Grochowalski herbu Nałęcz. Urodził się w 1722 r. Na duchownego wyświęcony został 25 lipca 1750 r. przez

⁴² *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. I, pod red. B. Chlebowskiego, W. Walewskiego, F. Sulimierskiego, Warszawa 1880, s. 568.

⁴³ AACzCh, Mandructo Clarissime demostrens Ecclesiae Parochialis Chelmiensis obligationes perpetuas, indulgentias consueas nec non... metrices ac tabularum alique necessaria per Aloysim Nalichowski Ordinis S. Pauli ...1796 – 1840, sygnatury brak, s. 2 – 4. Był to spis dokumentów mówiących o nadaniach na rzecz kościoła parafialnego w Chełmie i powstał najprawdopodobniej w czasie, gdy starano się odzyskać wieś Gręboszewice dla parafii.

⁴⁴ AACzCh, Foliał, k. 156.

⁴⁵ AACzCh, Foliał, k. 170.

⁴⁶ APCh, Akta Instalacji..., AACzCh, Foliał, k. 195 – 195v.

⁴⁷ AACzCh Foliał, k. 195 – 195v. Nie znamy szczegółów testamentu. Wiadomo jedynie, że wspomniane sumy pożyczone Przerębskiemu przypadły Ignacemu Oraczewskiemu, staroście rogowalskiemu i Feliksowi Oraczewskiemu, pułkownikowi wojsk koronnych. Nie wiadomo, jaki stopień pokrewieństwa ich łączył, ani też kim był Jędrzej z Przybysławic Oraczewski, starosta dziurkowski. Odebrał on od Wileńskiego 2 500 złp i zostawił tę sumę dla kościoła chełmskiego na „reparacje”. Natomiast 22 stycznia 1780 r. zawarł umowę z ks. Grochowalskim i z ks. Adamem hrabią na Przerębie Przerębskim, kustoszem koronnym i opiekunem nieletnich dzieci po zmarłym już Stanisławie Przerębskim. Miał on z żony Józefy ze Świdnickich syna Adama i córki: Mariannę i Antonellę. Jędrzej Oraczewski skwitował wówczas młodych Przerębskich z owych 2500 złp.

⁴⁸ AACzCh, Księga 2-ga łącińska parafii Chełmno zawierająca w sobie Akta chrztów, małżeństw i zejścia od roku 1761 do r. 1779, sygn. nr KM 139 (dalej jako: AACzCh, sygn. nr KM 139), s. 183.

arcybiskupa Kajetana Sołtyka w Warszawie u ojców karmelitów. Zdobył dyplom doktora obojga prawa, tj. rzymskiego i kanonicznego w Akademii Krakowskiej w dniu 19 maja 1764 roku. Był scholastykiem i koadiutorem katedry plockiej i kolegiaty woliborskiej, a także oficjałem radomszczańskim⁴⁹ i proboszczem w Chorzęcinie; był też kanonikiem honorowym włocławskim, posiadał też wiele innych beneficjów⁵⁰. Proboszczem (prepozytem) w Chełmie został po śmierci Oraczewskiego w 1770 lub 1776 roku, ale raczej należy się opowiedzieć za datą wcześniejszą⁵¹.

Widzimy go w 1776 roku, gdy jako prebendarz chełmski pobiera od Zofii i Joachima Siemieńskich dziesięcinę z Masłowic i Gręboszewic w wysokości 126 złp i z Krer 15 złp.

Z zachowanego opisu kościoła dowiadujemy się, że ksiądz scholastyk pokrył go nowym dachem. Do zasług Grochowalskiego należy także dodać to, że odnowił ołtarz Michała Archanioła. Cały go wyzłocił „kosztem znacznym”⁵². Niestety także i w tym przypadku nie potrafimy nic więcej powiedzieć o jego bytności w Chełmie. Na krótko przed śmiercią widzimy szerszy fragment jego działalności. W 1779 r. wraz z bratem wizytował archidiakoniat uniejowski⁵³. Grochowalski proboszczem w Chełmie był krótko. Zmarł 5 sierpnia 1780 r.⁵⁴

Aż do śmierci Grochowalskiego nie przeprowadzano prawie żadnych dokładnych opisów kościoła i jego majątku. Uciekać się musiano do „kombinacji”. Taki właśnie wywód przeprowadził brat zmarłego - Franciszek Grochowalski, który po „[...] śp. Grochowalskim, scholastyku plockim plebanie niegdys Chełmskim, tę że plebanię wakującą przez komendę trzymający”. Uczynił on wzmiankę, że inwentarz pozostał taki, jaki był za Oraczewskiego⁵⁵. O Franciszku Ksawerym Grochowalskim wiemy znacznie więcej, aniżeli o Janie Bernardzie. Franciszek był doktorem obojga praw, kanonikiem kapitu-

⁴⁹ AACzCh, Foliał, k. 136, 179; Ks. Zygmunt Zaborski, *Parafia Wiewiec. Zarys dziejów*, Częstochowa 1999, s. 109. Zaborski podaje, że był on scholastykiem katedry wolibromskiej.

⁵⁰ M. Różański, *Szkoły parafialne w XVI – XVII wieku w archidiakonacie uniejowskim*, Łódź 2003, s. 71, przyp. 177; Z. Zaborski, dz. cyt., s. 109.

⁵¹ AACzCh, Foliał, k. 136, 140-147, 175 – 176. Tekst w tym miejscu jest słabo czytelny. Zachował się opis kościoła z tamtego okresu. Na stronie pierwszej widnieje data 1776 r., opatrzona jest jednak znakiem zapytania, nadanym najprawdopodobniej przez archiwistę. Na stanowisko to Grochowalski został wyniesiony z prezencji Walentego Męcińskiego, właściciela Chełma, Jabłońskiego z Koconi, Teodora Wzdulskiego z Łączkowic i Jana Bąkowskiego z Kraszewic.

⁵² AACzCh, Foliał, s. 173 – 174.

⁵³ M. Różański, dz. cyt., s. 14. Franciszek Ksawery Grochowalski wizytował dekanat szadkowski, warcki i uniejowski, a Jan Bernard Grochowalski dekanat radomszczański, brzeźnicki i lutomierski. Z. Zaborski, dz. cyt., s. 109, 121 – 122, podaje, że wizytowali oni też z ramienia biskupów parafię Wiewiec w 1763 r. Franciszek Ksawery i w 1779 r. Jan Bernard.

⁵⁴ AACzCh, sygn. nr KM 140, s. 47. Pogrzeb odbył się 8 sierpnia. Pochowano go prawdopodobnie w kościele w Chełmie. Wpis do księgi pozbawiony jest wieku w jakim zmarł.

⁵⁵ AACzCh, Foliał, k. 122.

ły wrocławskiej, chełmskiej, archidiaconem uniejowskim i oficjałem piotrkowskim od 19 marca 1785 r.⁵⁶ oraz proboszczem w parafii Czarnocin w dekanacie tuszyńskim⁵⁷. W latach 1760 i 1764 występuje jako dziekan i oficjał wolborski (wolbromski)⁵⁸. W 1784 r. prymas Michał Poniatowski wyznaczył go, jako kanonika łuckiego, prepozyta i oficjała piotrkowskiego, do oszacowania majątku duchowieństwa w powiecie chęcińskim⁵⁹. W 1788 r. występuje też jako prepozyt przedborski⁶⁰. W latach 1761 – 1763, 1779 wizytował parafie archidiaconatu uniejowskiego⁶¹. Był także kanonikiem (nominacja 15 grudnia 1767 r., urząd objął 15 lutego następnego roku) i oficjałem wrocławskim. Z kanonii został usunięty, gdyż anonimowym pismem doniesiono kapitule, że starając się o ten urząd dostarczył fałszywe świadectwo, bo jego babka nie była szlachcianką. Wstępując do kapituły należało wylegitymować się z dwóch pokoleń. Z tego powodu utracił natychmiast kanonię i oficjalstwo, pomimo że był bardzo dobrym oficjałem i wykształconym prawnikiem⁶². Zarówno na utraconym stanowisku, jak i na probostwie chełmskim zastąpił go Teodor Siemieński.

Teodor Gabriel Siemieński h. Leszczyc urodził się w 1735 r.⁶³ z Bonawentury, podczaszego braclawskiego, i Aleksandry z Bielowskich⁶⁴. Nie wiadomo kiedy otrzymał święcenia kapłańskie. 8 maja 1758 r. został kanonikiem warszawskim⁶⁵ i na tym stanowisku wszedł do kapituły gnieźnieńskiej na miejsce Franciszka Grochowalskiego, który nie mógł dowieść swojego szlachectwa. Instalował się 11 czerwca 1767 r. W uzyskaniu tej godności wielce dopomógł mu prymas Podoski, którego wyręczał w sprawach administracyjnych. Mając tak silne poparcie szybko posuwał się po szczeblach kariery. Gdy zawakowa-

⁵⁶ AACzCh, Foliał, k. 122; J. Korytkowski, *Arcybiskupi gnieźnieńscy, prymasi i metropolici polscy od roku 1000 aż do roku 1821*, t. V, Poznań 1892, s. 173; AACzCh 3, sygn. nr KM 140, *Rocznik kościoła.....*, podaje, że Siemieński proboszczem był od 1770 r.

⁵⁷ M. Różański, dz. cyt., s. 70.

⁵⁸ Ks. W. Wlazlak, *Organizacja oficjalatu foralnego piotrkowskiego w latach 1819 – 1918*, „Częstochowskie Studia Teologiczne”, t. XXVIII, 2000, s. 280.; Z. Zaborski, dz. cyt., s. 109.

⁵⁹ J. Korytkowski, *Arcybiskupi...*, s. 173, 195.

⁶⁰ AACzCh, Księga 4 – ta Łacińska Parafii Chełmo zawierająca w sobie Akta Chrztów, Małżeństw od roku 1783 – 1803, sygn. nr KM 141 (dalej jako: AACzCh, sygn. nr KM 141), s. 42. Występuje tu jako chrzestny wraz z Heleną Dobiecką; J. Wiśniewski, dz. cyt., s. 229.

⁶¹ M. Różański, dz. cyt., s. 14, 70.

⁶² S. Chodyński, *Konsystorz w diecezji kujawsko-pomorskiej*, Włocławek 1914, s. 136 - 137.

⁶³ AACzCh, Foliał, k. 122.

⁶⁴ J. Korytkowski, *Pralaci i kanonicy ...*, t. III, s. 478; M. Czeppe, *Siemieński Teodor*, *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXXVII, Warszawa – Kraków 1996, s. 33; AACzCh, sygn. nr Km 140, s. 61 - matka Siemieńskiego przebywała pod koniec życia u syna w Chełmie. Zmarła tu 5 maja 1783 r. w wieku 78 lat. Pochowano ją jednak w rodzinnym grobowcu, umiejscowionym za ołtarzem Najświętszej Maryi Panny w Wielgomłynach w kościele paulińskim. Pogrzeb odbył się 7 maja.

⁶⁵ M. Czeppe, dz. cyt., s. 33.

ła dziekania gnieźnieńska objął ją Michał Komecki, a gdy zmarł w 1775 r. jego stanowisko objął Siemieński. Na ten urząd instalował się 28 września 1775 roku. Był także kanonikiem warszawskim, archiprezbiterem feursteuwerdeńskim⁶⁶ oraz najpóźniej od 1771 r. archidiakonem kurzelowskim⁶⁷.

W latach 1771 – 1776 Siemieński był zastępcą i wikariuszem Gabriela Podoskiego, gdy ten przebywał za granicą⁶⁸, a w 1776 – 1777 generalnym kolektorem „subsidiarum charitativarum” archidiecezji gnieźnieńskiej. Był członkiem komisji powołanej do obliczenia wysokości tego podatku w latach 1776-1780. Pracował przy redagowaniu instrukcji dla szacujących majątki kościelne. Wraz z biskupem Kacprem Kazimierzem Cieciszewskim został wybrany do rewizji tabel dochodowych. Miał też interweniować u prepozyta infulata z Chocza, Michała Lipskiego, bo ten nie zapłacił kontrybucji i nie pozwolił przeprowadzić u siebie szacunku dochodów.⁶⁹ Po śmierci biskupa Podoskiego kapituła mianowała go administratorem dóbr arcybiskupich księstwa łowickiego. Zajmował się tym aż do 1777 r., rzetelnie przykładając się do swych obowiązków. W imieniu kapituły prowadził proces o zwrot majątku dziedzicznego po prymasie. Udało mu się odzyskać jednak tylko część należności⁷⁰. W 1780 r. delegowany był przez kapitułę na sejm walny warszawski, a w roku następnym do układow z komisją edukacyjną na temat funduszy po zniesionym zakonie jezuitów, przeznaczonych na cele naukowe i kościelne⁷¹.

Pełniąc wiele tak zaszczytnych funkcji i dobrze się z nich wywiązując dał się poznać Siemieński z jak najlepszej strony i za zasługi w Trybunale Koronnym otrzymał Order Św. Stanisława. O fakcie tym Siemieński doniósł 10 lutego 1780 r. kapitule gnieźnieńskiej „[...] iakosz dał mi dowody Nayjaśniejszy Pan ukontentowania swego, gdy mnie Orderem Ś. Stanisława przyozdobił raczył, y za prezentowaniem się moim Nayłaskawsze raczył mi uczynić oświadczenie”⁷².

Siemieński był doradcą arcybiskupa Antoniego Ostrowskiego, a po jego śmierci powierzono mu zarząd znacznej części jego dóbr. Wspierał swoimi radami także prymasa Poniatowskiego. W 1788 r. ponownie był delegowany na sejm walny do Warszawy. Od tego mniej więcej czasu pozostawał na stałe w Warszawie⁷³.

⁶⁶ J. Korytkowski, *Pralaci i kanonicy...*, t. III, s. 478.

⁶⁷ M. Czeppe, dz. cyt., s. 34.

⁶⁸ J. Korytkowski, *Pralaci i kanonicy...*, t. III, s. 478.

⁶⁹ S. Librowski, *Konferencje biskupów XVIII wieku jako instytucja zastępująca synody prowincjonalne*, cz.II, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, t. 48, 1984, s. 199 – przyp. 12, s. 215 – przyp. 2, s. 258, 283.

⁷⁰ J. Korytkowski, *Pralaci i kanonicy...*, t. III, s. 479 - 480.

⁷¹ Tamże, s. 480 – 481; *Protokoły posiedzeń Komisji Edukacji Narodowej 1773 – 1785*, opracowała Mieczysława Mitera – Dobrowolska, [w:] Archiwum Dziejów Oświaty, pod red. Łukasza Kurdybachy, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1973.

⁷² J. Korytkowski, *Pralaci i kanonicy...*, t. III, s. 481, przyp. wydawcy nr 3.

⁷³ Tamże, s. 483.

Nim Siemieński został proboszczem w Chełmie, w niedalekim Przedbo-
rzu starał się w 1762 r. z pomocą krajczego koronnego, Adama Małachow-
skiego, o tamtejsze probostwo⁷⁴, ale bezskutecznie. Natomiast poza Cheł-
mem proboszczem był również w Pęcinach⁷⁵.

Proboszczem w Chełmie był najprawdopodobniej od grudnia 1780 r. Sta-
nowisko to otrzymał z prezencji Walentego Męcińskiego, generała adiutanta
J.K.M., Jabłońskiego z Koconi, Jacka Leszczyca Siemieńskiego, szambelana
J.K.M. i Teodora Wzdulskiego⁷⁶. Siemieński był również prebendarzem św.
Michała⁷⁷. Spotykamy go także w dokumentach potwierdzających odbiór dzie-
sięcin z Rudki⁷⁸.

Najprawdopodobniej rzadko przebywał w Chełmie, pełniąc tak wiele waż-
nych funkcji w stolicy. Pozostawił jednak po sobie ślady w Chełmie, wybudowaw-
szy tam nową oficynę „wspaniałą i kosztowną” oraz wyremontował plebanię⁷⁹.

Zmarł w Warszawie 29 marca 1794 r.⁸⁰ Siemieński należał do najzdolniej-
szych członków kapituły gnieźnieńskiej w końcu XVIII wieku. Gdyby nie śmierć
prawdopodobnie osiągnąłby wysokie godności⁸¹.

Cytowany Korytkowski w swej innej pracy, podaje że niejaki Siemieński,
będący dziekanem, w sierpniu 1794 r. głosił kazanie na pogrzebie prymasa
Michała Poniatowskiego⁸², który zmarł 12 sierpnia 1794 r. Prawdopodobnie
chodzi tu o Kazimierza Siemieńskiego, który przebywał czasami w Chełmie.
Niestety nie wiadomo jak byli ze sobą spokrewnieni.

Większość proboszczów chełmskich sprawowała w hierarchii kościelnej
urzędy średniego i wyższego szczebla. Rozległa i bogata parafia Chełmo była
atrakcyjna ze względu na przynoszone dochody i tym chyba należy tłumaczyć
zajmowanie tego probostwa przez duchownych z wyższymi godnościami.
Pozyskiwali oni kolejną prebendę, przeważnie na stałe zlecając pracę dusz-

⁷⁴ M. Czeppe, dz. cyt., s. 33.

⁷⁵ AACzCh Foliał, k. 262.

⁷⁶ AACzCh, Foliał, k. 122. Biogram Jacka Siemieńskiego zob. Ł. Kądziela, *Siemieński Jacek (Hiacynt)*, Polski Słownik Biograficzny, t. XXXVII, Warszawa – Kraków 1996 – 1997, s. 13 – 14.

⁷⁷ AACzCh, Foliał, k. 122. Nie sposób ustalić od którego momentu prebenda ta przeszła na każdorazowego proboszcza.

⁷⁸ APŁ, AOiP, Kwity..., sygn. nr I/105, s. 25; AACzCh, Foliał, k. 27. W 1784 r. pobierał ją za lata 1780 – 1783. Odebrał wtedy 96 złp, za każdy rok po 24 złp. Podobnie w 1787 r. wypłacono mu dziesięcinę za 4 lata, od 1784 r. Ostatni raz pobrał pieniądze (także 24 złp) z tego tytułu w 1789 r.

⁷⁹ AACzCh, Foliał, k. 122. Mieściły się w niej 2 pokoje dla gości, izba dla gospodyni, izba czeladna, spiżarnia, browarek, kuchnia. Przed plebanią był wybrukowany dziedziniec.

⁸⁰ AACzCh, Mandructo Clarissime... 1796 – 1840, s. 26 (20) – 27 (21); AACzCh, sygn. nr KM 140, Informację o dacie śmierci zapisano na okładce książki metrykalnej; J. Korytkowski, *Prałaci i kanonicy...*, t. III, s. 484; M. Czeppe, dz. cyt., s. 34.

⁸¹ J. Korytkowski, *Prałaci i kanonicy...*, t. III, s. 484.

⁸² J. Korytkowski, *Arcybiskupi ...*, t. V, s. 210.

pasterską wikariuszom na prawie komendy, a sami zajmowali się pracą na innych stanowiskach.

Nie bez znaczenia przy obsadzie tego beneficjum były też zapewne więzy krwi łączące duchownych z miejscową szlachtą. W XVII i XVIII w. można się dopatrzeć przynajmniej trzech nazwisk identycznych z dziedzicami okolicznych wsi: Wzdulski, Siemieński i na przełomie XVIII i XIX stulecia Ostrowski.

Prebendarze św. Michała Archanioła

Prebenda ta powstała w 1389 r. z fundacji braci Zbigniewa z Chełma i Pakosława z Kraszewic. Na uposażenie otrzymała nieistniejącą już dziś wieś Gręboszewice. Pierwszym prebendarzem został Andrzej Mikołaj z Proszowic w diecezji krakowskiej⁸³.

Następnym znanym z nazwiska duchownym na tym stanowisku jest Jan, występujący na dokumencie w 1585 r. i kolejny raz w 1595 r.⁸⁴ Prawdopodobnie to jego widzimy w 1618 r., gdy pani Elżbieta Przerębska, wdowa po Stanisławie Przerębskim, zobowiązuje się „[...] Księdzu Prebendarzowi chełmskiemu na każdy św. Marcin po 4 grzywny monety y liczby polskiej płacić y tak od roku do roku aż do żywota ks. prebendariusza”⁸⁵. Przy okazji tego nadania poznajemy nazwisko tego księdza – Małkusiewicz. Sądząc po zwrocie „ksiądz Jan z Chełma, prebendarz chełmski”, pochodził właśnie stąd. Występuje on także w 1621 roku⁸⁶. W 1626 roku już nie żył⁸⁷. Jego następca znany jest dopiero trzydzieści lat później.

W 1665 r. przy okazji spisywania testamentu Anny Dobieckiej poznajemy kolejnego komendarza. Był nim Jakub Stanisław Nosiński⁸⁸, i są to jedyne informacje na jego temat.

Niestety nie jest znany żaden dokument, który ukazywałby moment zaprzestania obsadzania stanowiska prebendarza chełmskiego. Zapewne decyzja o tym należała do właścicieli Chełma i Kraszewic, czyli tych wsi, na których kiedyś dziedziczyli fundatorzy prebendy. W 1626 r. zmarł ks. Małkusiewicz, od tego samego roku z tytułem prebendarza pojawia się ówczesny

⁸³ AACzCh, Foliał, k. 1 - 2.

⁸⁴ AACzCh, Foliał, k. 11, 163.

⁸⁵ AACzCh, Foliał, k. 21.

⁸⁶ AACzCh, Foliał, k. 122.

⁸⁷ AACzCh, Foliał, k. 277

⁸⁸ AACzCh, Foliał, k. 29, 67, 72 - 73. W 1665 roku niejaka Anna Dobiecka zapisuje kościołowi w Chełmie 500 florenów z rocznym procentem 35 zł: „Kościołowi memu chełmskiemu kędy Ciało moje pochowane będzie”. Odbiór kwituje właśnie Nosiński. Dobiecka była żoną Jana Dzibałtowskiego oraz po jego śmierci Mikołaja Dobieckiego. W swym testamencie spisany w lipcu 1665 r. nakazała także mężowi, by wypłacał należną kościołowi dziesięcinę, którą jej poprzedni mąż, czyli Dzibałtowski, pobierał od chłopów z Kraszewic i zatrzymywał dla siebie. Zmarła przed 25 stycznia 1666 r. „gdyż wówczas jej mąż Mikołaj, pisze o niej „nieboszczka”.

proboszcz, ks. Prasiciesz⁸⁹. Później jeszcze obsadzono na tym stanowisku ks. Nosińskiego. Po nim już nie spotykamy w źródłach nikogo, kto by miał samodzielnie ten tytuł. Od tego czasu każdorazowy proboszcz był też automatycznie prebendarzem św. Michała.

Wikariusze, komendarze i księża na czasowym zastępstwie

O obsadzie personalnej wikariatu chełmskiego nie wiemy nic aż do początków XVII w. Przez cały XVII i XVIII w. doliczyć się można jedynie kilku duchownych z Chełma mających statut wikariusza. Osobną grupę stanowią bardzo liczni kapłani, przeważnie zakonni, którzy w Chełmie bywali na krótkotrwałych zastępstwach, nie trwających dłużej niż kilka miesięcy.

Pierwszym znanym z nazwiska wikariuszem jest Baltazar Radesicius. Według jedynej wzmianki o nim, miał być w parafii w 1609 r.⁹⁰

23 lipca 1667 r. zmarł w Chełmie ksiądz Krzysztof Jacek Bulikowski, który w latach 1665 – 1666 był wikarym w Koniecpolu. Przepuszczając możemy, że i w Chełmie był na tym samym stanowisku⁹¹.

W 1672 r. na jedynym znanym nam dokumencie pojawia się nazwisko Tomasza Smugowicza, wikariusza chełmskiego⁹². W późniejszym czasie funkcje wikariuszy przejęli komendarze. Byli to wikariusze posiadający prawa zarządzania parafią w czasie nieobecności proboszcza lub byli tymczasowymi administratorami parafii⁹³.

Od marca 1713 r. występuje Krzysztof Skalski „*commendarius eclessiae chełmiensis*”⁹⁴. Zmarł 3 maja 1717 r., pogrzeb odbył się 11 maja. Pochowano go w kościele w Chełmie w kaplicy św. Anny⁹⁵. Wiosną tego roku zastępował go już jezuita Michał Chmielecki⁹⁶, co być może spowodowane było jakąś długotrwałą chorobą Skalskiego. Wcześniej jeszcze, bo w 1715 posługi kapłańskiej udzielał Tomasz Ryniowski, paulin z Wielgomłyn⁹⁷. Nie wiadomo jednak przez jak długi czas.

Przed 24 lipca 1717 r. na krótko komendarzem kościoła chełmskiego został Piotr Kurzelowski, wicedziekan kościoła katedralnego w Kurzelowie⁹⁸. Komendarzem był także Albert Piętkiewicz, który dokonywał wpisów metrykalnych już we wrześniu 1717 r. W 1719 r. podpisywał się jako „*vicarius chełmiensis*”⁹⁹. Przed 1728 r. odszedł do parafii Januszowice, gdyż w kwietniu

⁸⁹ AACzCh, Foliał, k. 192.

⁹⁰ AACzCh, Foliał, k.26, 32; AACzCh, sygn. nr KM 140, Rocznik kościoła ...

⁹¹ S. Okamfer, *Kościelne dzieje parafii Koniecpol*, Koniecpol – Poznań 1993, s. 70.

⁹² AACzCh, Foliał, k. 74.

⁹³ *Encyklopedia kościelna*, t. X, Warszawa 1877, s. 543.

⁹⁴ AACzCh, sygn. nr KM 138, s. 1.

⁹⁵ AACzCh, sygn. nr KM 138, s. 278.

⁹⁶ AACzCh, sygn. nr KM 138, s. 13.

⁹⁷ AACzCh, sygn. nr KM 138, s. 186.

⁹⁸ AACzCh, sygn. nr KM 138, s. 20, 189.

⁹⁹ AACzCh, sygn. nr KM 138, s. 193.

tego roku określił się jako „*ex commendarius chełmiensis, parochus januszowiensis*”¹⁰⁰.

Piętkiewicz zastępował czasowo proboszcz sąsiedniej parafii Rzejowice, Maciej Wilczyński¹⁰¹ oraz we wrześniu 1727 r. paulin z Wielgomłyn, Jakub Holemgister¹⁰².

Przy okazji zawierania ślubów przez miejscową szlachtę na tę okoliczność przybywali do Chełma zaprzyjaźnieni lub spokrewnieni duchowni, często na wysokich stanowiskach kościelnych. Oni to wówczas udzielali sakramentu małżeństwa. Tak było 21 maja 1719 r., gdy arcybiskup gnieźnieński Stanisław Szembek udzielił ślubu Michałowi Dobieckiemu h. Grzymała i Elżbiecie Stokowskiej¹⁰³. Podobnie było 20 listopada 1723 r. Piętkiewicz asystował przy ślubie Józefowi z Trzciany Trzcińskiemu, archidiakonowi i natenczas administratorowi arcybiskupstwa gnieźnieńskiego¹⁰⁴.

Następcą ks. Piętkiewicza w Chełmie był od ok. 21 września 1728 r. Tomasz Kowalski, „*commendarius in Chełmo*”¹⁰⁵. 2 kwietnia roku następnego¹⁰⁶, jako komendarz w Chełmie, występuje Łukasz Michał Celasiński, „*studiosus Almae Mater Academiae Cracoviensis*”¹⁰⁷. Zdarzało się, że przez dłuższy czas nie przebywał w parafii, co być może związane było z jego studiami. Zastępowali go w tym czasie różni księża. Od 15 lipca do listopada 1729 r. był to Walery Załęski, wikariusz kruszniewski¹⁰⁸ (?), w kwietniu 1731 r. paulin, Wenantiusz Kielczyński¹⁰⁹, w maju proboszcz z Rzejowic, Maciej Wilczyński¹¹⁰. Tak sama sytuacja zaistniała w 1732 r. Przynajmniej od stycznia tego roku przebywał w parafii proboszcz Wężyk¹¹¹, ale wpisów metrykalnych dokonywał także od stycznia Wojciech Starczewski, mianujący się komendarzem w Chełmie¹¹². W lutym Celasińskiego zastępował paulin, Benedykt SzyndlarSKI, natomiast w marcu Marcin Jaszczykiewicz, wówczas komendarz w Kobielach Wielkich¹¹³. Sam Celasiński pojawił się znowu w lutym¹¹⁴.

¹⁰⁰ AACzCh, sygn. nr KM 138, s. 51.

¹⁰¹ AACzCh, sygn. nr KM 138, s. 26.

¹⁰² AACzCh, sygn. nr KM 138, s. 48.

¹⁰³ AACzCh, sygn. nr KM 138, s. 193. Świadcami byli Franciszek Stokowski, ojciec Elżbiety, Konstanty Wzdulski i Katarzyna Stobnicka

¹⁰⁴ AACzCh, sygn. nr KM 138, s. 197.

¹⁰⁵ AACzCh, sygn. nr KM 138, s. 52.

¹⁰⁶ AACzCh, sygn. nr KM 138, s. 54.

¹⁰⁷ AACzCh, sygn. nr KM 138, s. 58. Tak się podpisał 29 kwietnia 1730 r.

¹⁰⁸ AACzCh, sygn. nr KM 138, s. 205.

¹⁰⁹ AACzCh, sygn. nr KM 138, s. 65.

¹¹⁰ AACzCh, sygn. nr KM 138, s. 59, 63. „*Mathias Wilczeński decanus curzelowiensis, parochu de Rzejowice, in absentia Reverendissimi Lucae Celasiński commendarius chełmiensis*”.

¹¹¹ AACzCh, sygn. nr KM 138, s. 63.

¹¹² AACzCh, sygn. nr KM 138, s. 209.

¹¹³ AACzCh, sygn. nr KM 138, s. 64.

¹¹⁴ AACzCh, sygn. nr KM 138, s. 209.

Przynajmniej od marca 1732 r. komendarzem chełmskim był Wawrzyniec Majerowski (Maierowski)¹¹⁵. Jednak zdarzało się jeszcze kilkakrotnie, że w księgach metrykalnych widzimy Celasińskiego, np. w październiku 1732 r. lub w styczniu i lutym 1734 r., kiedy tytułuje się wikarym w Chełmie¹¹⁶. Także i za bytności Majerowskiego w parafii zdarzały się liczne zastępstwa. W marcu 1734 r. widzimy paulina z Wielgomłyn, Adama Dobrzyckiego¹¹⁷. W kwietniu i wrześniu 1737 r. na zastępstwie był Stanisław Klikowski (Klichowski), proboszcz w Niedośpielinie¹¹⁸. Rok później natomiast komendant radomszczański, Maciej Zdrowski¹¹⁹. Ponownie Majerowskiego zastępował Klikowski, tym razem w jego obecności, 27 listopada 1738 r. podczas chrztu, którego udzielił w Zagórze¹²⁰. Podobnie było w styczniu i lutym 1739 r. oraz w marcu 1740 r.¹²¹. W 1739 r. widzimy także zakonnik z Wielgomłyn, Faustyna Kośmidrowskiego¹²². Z tego samego zakonu był także ojciec Patryk Mniński, udzielający chrztu 4 marca 1741 r.¹²³ 9 listopada 1744 r. ślubu udzielił w obecności Oraczewskiego kanonik przemyski, Jan Sałacki¹²⁴. Trzy lata później zaś pojawia się pewien zakonnik, niejaki brat Sielski¹²⁵. 2 lutego 1750 r. ślubu udzielił, za zgodą Oraczewskiego, kanonik gnieźnieński, archidiakon smoleński Antoni Wołłowicz¹²⁶. W 1753 r. także za zgodą Oraczewskiego i Majerowskiego ślubu udzielił ojciec Paweł Brzuchowski, paulin wielgomłyński¹²⁷. W listopadzie 1757 r. chrztu udzielił Andrzej Dziurczyński, prebendarz św. Barbary w Pilczycy¹²⁸.

Ksiądz Majerowski odszedł z parafii po 16 sierpnia 1772 r.; tego samego dnia wpisu do księgi metrykalnej dokonał ks. Józef Piotrowski¹²⁹. W Chełmie pozostawał do ok. 15 sierpień 1776 r.¹³⁰, skąd przeszedł do parafii Borzyko-

¹¹⁵ AACzCh, sygn. nr KM 138, s. 71. Chrztu udzielał Majerowski, ale chrzestnym był Celasiński.

¹¹⁶ AACzCh, sygn. nr KM 138, s. 73, 74, 211.

¹¹⁷ AACzCh, sygn. nr KM 138, s. 75.

¹¹⁸ AACzCh, sygn. nr KM 138, s. 86, 217.

¹¹⁹ AACzCh, sygn. nr KM 138, s. 87.

¹²⁰ AACzCh, sygn. nr KM 138, s. 88. Chrzczonego Marcina Andrzeja, syna Dominika i Konstancji Wężyków z Odrowąża. Chrzestnym był szlachetny Aleksander Wawelski, gnosifer (?) sieradzki.

¹²¹ AACzCh, sygn. nr KM 138, s. 91. W pierwszym przypadku chrzestnym był Oraczowski.

¹²² AACzCh, sygn. nr KM 138, s. 91.

¹²³ AACzCh, sygn. nr KM 138, s. 94.

¹²⁴ AACzCh, sygn. nr KM 138, s. 229.

¹²⁵ AACzCh, sygn. nr KM 138, s. 118.

¹²⁶ AACzCh, sygn. nr KM 138, s. 262. Maciej Starczewski, burgrabia piotrkowski ożenił się z Brygidą Bąkowską, córką Mikołaja, podczaszego ciechanowskiego i Zofii.

¹²⁷ AACzCh, sygn. nr KM 138, s. 262.

¹²⁸ AACzCh, sygn. nr KM 138, s. 167.

¹²⁹ AACzCh, Księga 2-ga Łacińska parafii Chełmo zawierająca w sobie Akta chrztów, Małżeństw i Zejścia od roku 1761 do r. 1779, sygn. nr KM 139 (dalej jako: AACzCh, sygn. nr KM 139).

¹³⁰ AACzCh, sygn. nr KM 139, s. 60.

wa¹³¹. Podobnie jak to było w innych przypadkach, także i teraz udało się wychwycić w źródłach kilku księży, którzy przybyli do Chełma tylko na chwilowe zastępstwa. 21 października 1768 r. chrztu udzielił proboszcz z Niedosieplina, Stanisław Klichowski¹³². 21 marca roku następnego sakramentu chrztu udzielił paulin z Wielgomłyn, Marcin Jasiński¹³³. 30 marca 1771 r. chrzczył Maurycy Strachowicz, paulin z Wielgomłyn¹³⁴. Od 21 kwietnia do 3 maja 1772 r. posługi duszpasterskiej udzielał Marcin Smylkowski, paulin z Wielgomłyn. Z tego klasztoru pochodzili też: Marcin Cenncenitor (?), udzielający chrztu 21 kwietnia 1773 r.¹³⁵ i Marcin Świątkowski, podpisujący się 24 września 1775 r.¹³⁶.

Krótko, bo od ok. 24 października do 10 grudnia 1776 r., w parafii był brat Leonard Plosa (?)¹³⁷. Po nim, od 11 stycznia 1777 r., stanowisko objął franciszkanin z Radomska, Fortunat Biedroński,¹³⁸ Po raz ostatni występuje 1 stycznia 1779 r.¹³⁹ Zastąpił go od 10 stycznia tego roku franciszkanin, Józef Wesołowski¹⁴⁰. Na jego stanowisku występuje od 25 maja 1779 r. także członek tego zakonu, Bruno Gajewski¹⁴¹, który pracował w Chełmie do ok. 26 września tego roku. Od 15 października wpisów dokonywał franciszkanin, Eulariusz Możek¹⁴², który pozostawał w Chełmie do 22 września 1780 r.¹⁴³. Po nim, od 17 października 1780 r., nastąpił Marcin Kamocki¹⁴⁴. Ostatni raz pojawił się 16 października 1781 r., choć już wcześniej widnieją nazwiska innych księży. 3 stycznia 1781 r. Jan Rakowski, „*infulatus strzelnicensis*”, będący członkiem zakonu premostratensów. W Chełmie pozostawał do 12 kwietnia tego roku¹⁴⁵. Od 14 kwietnia widzimy ojca Anastazego Bielskiego, paulina z Wielgomłyn¹⁴⁶. Do jesieni 1781 r. wpisów dokonywali Bielski i Kamocki. Od 17

¹³¹ J. Związek, *Kościelna przeszłość ...*, s. 57.

¹³² AACzCh, sygn. nr KM 139, s. 41. Chrzest odbył się „in curia Zagórza”, a chrzczono Józefa Franciszka, syna szlacheckiego Teodora Wzdulskiego, posta (tribuni) sanockiego i Balbiny z domu Walewska. Byli dziedzicami Zagórza i Łączkowic.

¹³³ AACzCh, sygn. nr KM 139, s. 43.

¹³⁴ AACzCh, sygn. nr KM 139, s. 54. Chrztu udzielił Pawłowi, synowi szlacheckiego Andrzeja i Julianny Jakubowskich z Chełma. Chrzestnymi byli szlachezny Józef Siedlecki i urodzona Katarzyna Jarczynina z Chełma.

¹³⁵ AACzCh, sygn. nr KM 139, s. 69.

¹³⁶ AACzCh, sygn. nr KM 139, s. 81.

¹³⁷ AACzCh, sygn. nr KM 139, s. 87 – 89.

¹³⁸ AACzCh, sygn. nr KM 139, s. 90, 95.

¹³⁹ AACzCh, sygn. nr KM 139, s. 100.

¹⁴⁰ AACzCh, sygn. nr KM 139, s. 162.

¹⁴¹ AACzCh, sygn. nr KM 139, s. 163.

¹⁴² AACzCh, sygn. nr KM 140, s. 27.

¹⁴³ AACzCh, sygn. nr KM 140, s. 9.

¹⁴⁴ AACzCh, sygn. nr KM 140. W październiku udzielił chrztu we dworze w Strzelcach. Dokonując wpisu określił się jako „*vicarius chelmiensis, applicatus*”, natomiast 16 kwietnia 1781 r. (s. 15) tytułował się jako „*viceapplicatus chelmiensis*”.

¹⁴⁵ AACzCh, sygn. nr KM 140, s. 9, 15.

¹⁴⁶ AACzCh, sygn. nr KM 140, s. 15.

września pracę rozpoczął paulin z Wielgomłyn, Witold (Vitalis) Jaryna. Funkcję pełnił do 21 października¹⁴⁷, tego dnia zastąpił go brat Erazm Bobrowski, także paulin. Miesiąc później był już niejaki Mosik (imię nieczytelne), który pozostawał do 8 stycznia 1782 r.¹⁴⁸ Od 12 stycznia wpisów dokonywał Kazimierz Siemieński, komendarz chełmski i „praepositus” Chojna¹⁴⁹. Ostatni raz pojawiał się 21 lipca 1782 r.¹⁵⁰ 24 lutego 1782 r. wikariuszem jest już Jan Rakowski, „*canonicus premostratensis ex Vitow*”, pozostający tu do 8 marca¹⁵¹. Do 2 sierpnia był ojciec Anzelm Koenig, paulin z Wielgomłyn¹⁵². Krótko, bo tylko w sierpniu był Jakub Bykowski¹⁵³.

Zastąpił go od 22 sierpnia Grzegorz Jakubowski, zakonnik z premostratensów, komendarz chełmski, pracujący tu do 31 lipca 1787 r.¹⁵⁴ Z ciekawszych posług kapłańskich, jakich udzielił Jakubowski, wymienić można chrzest nawróconego Żyda¹⁵⁵.

Jakubowski był kilkakrotnie zastępowany w posłudze duszpasterskiej. 13 maja 1783 r. zastąpił go Jan Nepomucen Rozarski, kanonik regularny laterański, „profesus” czerwieński¹⁵⁶. Kilkakrotnie pomocy takiej udzielał Jakub Kotlicz, kanonik kaliski, dziekan kurzelowski, zarządca parafii Rzejowice. Tak było 18 września 1783 r., 23 maja 1784 r., 8 października, 10 stycznia 1785 r., 15 kwietnia tego roku¹⁵⁷. W międzyczasie był tu także 7 października 1783 r. i 21 marca 1787 r. franciszkanin, Fortunat Biedroński, „*capellanus niedośpie-*

¹⁴⁷ AACzCh, sygn. nr KM 140, s. 19 – 20.

¹⁴⁸ AACzCh, sygn. nr KM 140, s. 20 – 21. Być może jest on tożsamy z występującym wcześniej Eulariuszem Możkiem.

¹⁴⁹ AACzCh, sygn. nr KM 140, s. 25.

¹⁵⁰ AACzCh, sygn. nr KM 140, s. 34.

¹⁵¹ AACzCh, sygn. nr KM 140, s. 21 – 23. Siemieński jeszcze jeden raz udzielił chrztu 3 sierpnia 1782 r. (s. 25). Na temat klasztoru norbertanów w Witowie w dekanacie piotrkowskim zob.: *Encyklopedia kościelna*, t. XVI, Warszawa 1885, s. 386.

¹⁵² AACzCh, sygn. nr KM 140, s. 24.

¹⁵³ AACzCh, sygn. nr KM 140, s. 25.

¹⁵⁴ AACzCh, sygn. nr KM 140, s. 25, 44; AACzCh, sygn. nr KM 141, s. 37. Od 9 listopada 1783 r. pojawia się z tytułem komendarza.

¹⁵⁵ AACzCh, sygn. nr KM 141, s. 5. Miało to miejsce 25 maja 1783 r. Nawrócił się Wojciech Piotr Stanisław, lat ok. 35, pochodzący ze Strzelec i nazywany Strzeleckim. Chrzestnymi byli okoliczni dziedzice: Piotr Dobiecki, miecznik radomszczański, Barbara Wzdulska, starościna szczeczowińska, Bonawentura Bąkowski, podczaszy chęciński, Tekla Michalska, Stanisław Lutosławski, poseł (tribunus) gostyński, panna Barbara Jabłońska.

¹⁵⁶ AACzCh, sygn. nr KM 141, s. 5.

¹⁵⁷ AACzCh, sygn. nr KM 141, s. 6, 14, 16, 19. Wpis z 23 maja chrzest odbył się w Rzejowicach. Ochrzczono wówczas Joannę Magdalenę de Paris(?), córkę Franciszka Ksawerego Respont Jabłońskiego, burgrabiego piotrkowskiego i Anny z Czaplickich, dziedziców Koconi. Chrzest odbył się 30 maja. Chrzestnymi byli: szlachetny Benedykt Czaplicki i jego żona Marianna, Adam Łubieński i panna Barbara Jabłońska, Adam Kobierzycki i panna Bogumiła Kobierzycka.

*liensis*¹⁵⁸ (bywający już wcześniej w tym charakterze w Chełmie), i także w dniu 17 maja 1784 r. członek tego zakonu Justus Grass(?)¹⁵⁹ 24 marca 1785 r. zastępował Canteus (?) Ligowski¹⁶⁰. Kolejny ksiądz z sąsiedniej parafii Rzejowice pomagał w ten sposób. 20 listopada 1785 r. był to Blasius Wypychowicz, zarządca tej parafii, ponownie 17 i 21 stycznia, 29 marca 1786 r., 2 marca 1789 r., 5 listopada 1793 r.¹⁶¹ Dwa razy widzimy ojca Honorata Wieluńskiego, paulina. Pierwszy raz 15 kwietnia 1787 r. i ponownie od 30 marca do 4 kwietnia roku następnego¹⁶². Od 10 sierpnia do 14 października 1787 r. na zastępstwie był Alojzy Skrzypkiewicz, norbertanin¹⁶³.

Po Jakubowskim nastąpił w Chełmie Fryderyk Bielecki. Urodził się około 1760 roku i pracował w 1789 r. w parafii 3 lata¹⁶⁴. Po raz ostatni występuje w księgach metrykalnych 20 września 1792 r.¹⁶⁵. Odszedł prawdopodobnie do Niedospielina¹⁶⁶. Także i za jego urzędowania w parafii zdarzały się zastępstwa. 17 stycznia 1788 r. Augustyn Zaborowski, *ordinis predicatus*¹⁶⁷. Z tego samego zakonu był od 3 sierpnia 1788 r. ojciec Walerian Klimczyński¹⁶⁸ oraz 25 października tego roku brat Zieliński¹⁶⁹. Na zastępstwa często przybywali paulini z Wielgomłyn. 29 marca 1789 r. był to Samuel Snarski¹⁷⁰, 22 stycznia 1790 r., 11 czerwca i 16 listopada Rafał Borkiewicz¹⁷¹, 30 marca tego roku i 11 kwietnia 1791 r. Eugeniusz Lachowski¹⁷². 18 sierpnia 1791 r. widzimy w Chełmie Samuela Snarskiego¹⁷³. 19 kwietnia i 13 maja 1792 r. znowu paulina Romualda Karkoszyńskiego oraz ponownie 17 maja 1793 r.¹⁷⁴ 24 marca i 11 kwietnia 1793 r. paulin Alfons Kozłowski¹⁷⁵.

Księżę: Majerowskiego, Piotrowskiego i Bieleckiego znamy jeszcze z dokumentu mówiącego o ciekawej sprawie. Chodzi tu o problem utrzymania

¹⁵⁸ AACzCh, sygn. nr KM 141, s. 6, s. 34.

¹⁵⁹ AACzCh, sygn. nr KM 141, s. 11.

¹⁶⁰ AACzCh, sygn. nr KM 141, s. 18.

¹⁶¹ AACzCh, sygn. nr KM 141, s. 22, 24, 25, 48, 50, 102.

¹⁶² AACzCh, sygn. nr KM 141, s. 34, 41 – 42.

¹⁶³ AACzCh, sygn. nr KM 141, s. 37.

¹⁶⁴ AACzCh Foliał, k. 127; AACzCh 4, sygn. nr 141, s. 37. Jako komendant chełmski pojawia się od 17 października 1787 r.

¹⁶⁵ AACzCh 4, sygn. nr KM 141, s. 91.

¹⁶⁶ AACzCh, 1796 – 1840, s. 26 (20) – 27 (21).

¹⁶⁷ AACzCh 4, sygn. nr KM 141, s. 40.

¹⁶⁸ AACzCh, sygn. nr KM 141, s. 44.

¹⁶⁹ AACzCh, sygn. nr KM 141, s. 45. Sam Bielecki nie znał jego imienia, przy wpisie do księgi zostawił wykropkowane miejsce na imię. Był też przez niego określony jako „*scholar Vier.*”

¹⁷⁰ AACzCh, sygn. nr KM 141, s. 51.

¹⁷¹ AACzCh, sygn. nr KM 141, s. 61, 66, 71.

¹⁷² AACzCh, sygn. nr KM 141, s. 63 – 64, 75.

¹⁷³ AACzCh, sygn. nr KM 141, s. 80.

¹⁷⁴ AACzCh, sygn. nr KM 141, s. 87, 98.

¹⁷⁵ AACzCh, sygn. nr KM 141, s. 96.

koni, którymi księża jeździli do chorych. Niektórzy z nich żądali od parafian specjalnego uposażenia, inni utrzymywali je na własny koszt. Na tym tle dochodziło do wielu nieporozumień z parafianami. Sprawę rozstrzygnął dopiero proboszcz Daniel Ostrowski, który nakazał, by zainteresowani wizytą księdza przysyłali własne konie¹⁷⁶.

Od ok. 25 września 1792 r. komendantem chełmskim został Adrian Konkiewicz¹⁷⁷. Po nim na stanowisku tym nastąpił paulin Alojzy Nalichowski, od początku października 1793 r. i pozostawał tu do 22 kwietnia 1794 r.¹⁷⁸ Wcześniej, bo 19 października 1790 r. był tu na zastępstwie¹⁷⁹. Jeszcze w czasie jego urzędowania (17 kwietnia 1794 r.) widzimy wpisy metrykalne sporządzone przez następnego komendarza. Był nim Mikołaj Drużbacki, proboszcz w Będkowicach i wcześniej kapelan biskupa kamienieckiego¹⁸⁰.

Następcą Drużbackiego na tym stanowisku był ksiądz Augustyn Wężyk¹⁸¹, pozostający w parafii do 12 lipca 1802 r.¹⁸² Zaginięcie w ostatnim czasie jednej z ksiąg metrykalnych¹⁸³ nie pozwala na uzupełnienie interesujących nas informacji z okresu przełomu XVIII i XIX stulecia.

Fakt sprawowania przez proboszczów chełmskich innych wysokich godności kościelnych powodował, że siłą rzeczy rzadko mogli oni przebywać w tej parafii. Stąd też duża liczba pracujących tu księży wikariuszy i komendantów¹⁸⁴. W takiej sytuacji to na ich barki spadała praca duszpasterska. Wyżej wspomnianych duchownych podzielił się na kilka kategorii. Najmniej wiadomości posiadamy o wikariuszach, udało się ich wychwycić tylko kilku. Znacznie więcej jest komendantów, którzy w hierarchii stali wyżej. Księży wikariuszy spotykamy tylko w XVII w., w stuleciu następnym tylko ks. Kurzelowski raz pojawia się z tym tytułem, pozostali byli komendantami, począwszy od Krzysztofa Skalskiego. Na tej podstawie można pokusić się o wyciągnięcie wniosku, że do końca XVII w. proboszczowie w Chełmie przebywali tu na stałe, zapewne nie posiadając innych beneficjów, uniemożliwiających im pracę w tej parafii tak że nie było konieczne uciekanie się do powoływania komendantów.

Osobną kategorię duchownych stanowią zakonnicy pracujący w parafii. Zakony nie tylko prowadziły pracę duszpasterską we własnych kościołach,

¹⁷⁶ AACzCh, Mandructo Clarissime... 1796 – 1840, s. 17 (21) – 18 (22).

¹⁷⁷ AACzCh, sygn. nr KM 141, s. 91, 95.

¹⁷⁸ AACzCh, sygn. nr KM 141, s. 100, 108.

¹⁷⁹ AACzCh, sygn. nr KM 141, s. 70.

¹⁸⁰ AACzCh, sygn. nr KM 141, s. 107 – 108; Foliał, k. 262.

¹⁸¹ AACzCh Mandructo Clarissime ... 1796 – 1840, s. 31 (27).

¹⁸² AACzCh, sygn. nr KM 141, s. 70.

¹⁸³ AACzCh, Mandructo Clarissime ... 1796 – 1840. W niniejszej pracy księga ta jest cytowana, ale zawarte w niej informacje są tylko fragmentaryczne i pochodzą z kwerendy robionej pod innym kątem.

¹⁸⁴ *Historia Kościoła w Polsce*, t. II, cz. I, pod red. B. Kumora i Z. Obertyńskiego, Poznań – Warszawa 1974, s. 82.

ale też organizowały misje parafialne¹⁸⁵. Tylko o jednym z nich (norbertanin Jakubowski) wiemy, że był w parafii na stanowisku komendarza. Pozostali bywali tylko na zastępstwach. Najwięcej z nich wywodziło się z klasztoru paulinów w Wielgomłynach (ok. 23), następnie ok. 6 z franciszkanów z Radomska; był też jeden jezuita i 3 norbertanów z Witowa (kanonicy regularni). Zdarzyło się też kilka razy, że na czasowym zastępstwie byli księża z okolicznych parafii: Rzejowice, Kobiełe Wielkie, Niedoszele. Pojedynczych posług duszpasterskich udzielali też inni duchowni, przybyli np. na dany ślub.

3. W diecezji włocławsko-kaliskiej

Proboszczowie

W 1818 r. utworzono metropolię warszawską i podporządkowano jej kilka sufragani, m.in. włocławską czyli kaliską¹⁸⁶, w granicach której znalazło się Chełmo. Omawiając obsadę personalną parafii chełmskiej, należy się jednak cofnąć do momentu śmierci ks. Siemieńskiego. Jego następcą na probostwie pozostawał tu do lat 30. XIX wieku. Za jego więc bytności w Chełmie nastąpiła zmiana w organizacji kościelnej w Polsce, dotycząca także i jego osoby.

Daniel Ostrowski urodził się 25 lipca¹⁸⁷ lub 28 lipca 1762 r.¹⁸⁸ Jego ojcem był Antoni Ostrowski, chorąży piotrkowski a matką Maria Siemieńska herbu Leszczyca. Nauki pobierał w kraju i zagranicą (Rzym), gdzie uzyskał w 1792 r. dyplom doktora obojga praw. Na kapłana wyświęcony został w 1790 r. w Rzymie. Był tam przez jakiś czas rektorem domu i kościoła polskiego. 14 lutego 1791 r. został scholastykiem gnieźnieńskim. W 1797 r. starał się o kanonię gnieźnieńską, złożył w tym celu patent królewski wydany w Berlinie 22 marca 1797 r. oraz dokument poświadczający złożenie homagium w Poznaniu z 22 sierpnia tego roku i kwit na 156 talarów, wpłaconych do kancelarii metropolitarnej¹⁸⁹. Od 1814 r. był sufraganiem łowickim. Dwa lata później został dziekanem kapituły łowickiej, a od prekanonizacji, 18 grudnia 1815 r., na biskupstwo tytularne Betsaidy, także sufraganiem łowickim w archidiecezji gnieźnieńskiej (do 1818 r.)¹⁹⁰, a następnie kanonikiem warszawskim. Był także ostatnim ar-

¹⁸⁵ Tamże, t. I, cz. II, s. 442; t. II, cz. I, s. 77.

¹⁸⁶ B. Kumor, *Ustrój i organizacja kościoła polskiego w okresie niewoli narodowej 1792 – 1918*, Kraków 1980, s. 45.

¹⁸⁷ AACzCh, Foliał, k. 219; P. Nitecki, *Biskupi Kościoła w Polsce. Słownik biograficzny*, Warszawa 1992, s. 156.

¹⁸⁸ J. Korytkowski, *Pralaci i kanonicy...*, t. III, s. 176.

¹⁸⁹ AACzCh, Foliał, k. 213.

¹⁹⁰ AACzCh, Foliał, k. 176 – 177. B. Kumor, *Ustrój ...*, s. 261; J. Wieteska, *Katalog prałatów i kanoników prymasowskiej Kapituły łowickiej od 1433 do 1970 roku*, Warszawa 1971, s. 128; Jako sufragan wspomniany jest w czerwcu 1820 r., gdy wziął udział w pogrzebie archidiacona łowickiego, Franciszka Czajkowskiego.

chidiakonem kurzelowskim. Oprócz probostwa w Chełmie miał także parafię w Skierniewicach i Makowie¹⁹¹. Chełmo objął 10 grudnia 1795 roku¹⁹².

Przynajmniej w początkowym okresie po objęciu parafii, obciążony wieloma innymi stanowiskami, rzadko przebywał w Chełmie, zdając zarząd nad parafią wikaremu. Z wikariuszem Kowalewskim Ostrowski zawarł umowę o dzierżawę dochodów z dziesięcin należnych mu jako proboszczowi chełmskiemu¹⁹³. Prywatnie był właścicielem dóbr Łazów¹⁹⁴. Natomiast w późniejszym okresie stale miał przebywać w Chełmie, gdyż odmówił spełniania funkcji biskupich w Warszawie¹⁹⁵.

Za probostwa Ostrowskiego podjęto kolejną już próbę odzyskania dla parafii gruntów po dawnej wsi Gręboszewice. Daniel Ostrowski stwierdził, że jego poprzednicy, jeszcze za czasów polskich, czyli przed 1793 r., rozpoczęli procesy sądowe z właścicielami Masłowic, chcąc odzyskać te grunta. Nie wiedział jednak z jakich powodów i kiedy kościół utracił te dobra. Za czasów pruskich złożył protestację, chcąc założyć hipotekę, lecz nie otrzymał wówczas żadnego dokumentu potwierdzającego, że to kościół w Chełmie jest właścicielem tego majątku¹⁹⁶.

Czasy pruskie były trudne dla parafii. We wrześniu 1799 r. Daniel Ostrowski skarżył się władzom pruskim, że jego „[...] probostwo wielkimi podatkami było obciążone”. Na co uzyskał prostą odpowiedź, że taksacja ta był przeprowadzona na podstawie własnych jego zeznań o stanie majątku, a że najprawdopodobniej wiele zostało zatajone, więc wyższy podatek nie szkodzi, a jedynie wyrównuje należności. List ten podpisał „[...] wam [tj. Ostrowskiemu – przyp. autora] łaskawie życzliwy” Reibeck Nendke¹⁹⁷.

¹⁹¹ B. Kumor, *Ustrój ...*, s. 490; P. Nitecki, dz. cyt., s. 156 – 157.

¹⁹² APCh, Akta instalacji... Akta z wizyty generalnej odbytej w 1811 r. AACzCh, Foliał, k. 310 – 310v. Zgodę na objęcie probostwa otrzymał jesienią 1795 r. od Adama z Kurozwęk Męcińskiego z Chełma, Hiacynta Siemieńskiego z Masłowic i Teodora Wzdulskiego z Kraszewic i Łączkowic

¹⁹³ APCh, Akta instalacji..., Dokument opisujący warunki dzierżawy z 20 czerwca 1811 r. Ostrowski zastrzegł sobie plebanię, ogrody, budynki gospodarcze i plody rolne. Część zasiewów i pańszczyzn oddał w dzierżawę, dodając do niej 10 krów, 5 wołów i 6 koni. Ogółem obliczono, że dochody z parafii wynosiły 2164,20 złp. Z tego 424,20 złp przeznaczano na podatek rządowy. 1140 złp wypłacono Ostrowskiemu. Gdyby się zdarzyło, że podatek państwowy będzie wyższy niż przewidywano, to różnicę ma uregulować Ostrowski. Wikary należne proboszczowi pieniądze miał wypłacać raz na rok. Umowa obowiązywała do 1814 r., a zawarto ją 20 czerwca 1811 r.

¹⁹⁴ APŁ, AOiP, Akta majątkowe Ostrowskich t.s. dóbr Łazów 1596 – 1873, sygn. nr I/165, s. 38.

¹⁹⁵ P. Nitecki, op. cit., s. 157; Ks. W. Właźlak, *Duchowieństwo katolickie oficjalu foralnego piotrkowskiego w Królestwie Polskim*, „Częstochowskie Studia Teologiczne”, t. XXXI, 2003, s. 250. Nie spełniał jednak czynności pontyfikalnych, co zapewne wynikało – jak przypuszcza W. Właźlak – z faktu, że na stałe rezydował na terenie diecezji wrocławsko – kaliskiej. Bardzo często i chętnie udzielał sakramentu bierzmowania i wyświęcał kleryków na Jasnej Górze.

¹⁹⁶ APCh, Akta instalacji ...

¹⁹⁷ AACzCh, Foliał, k. 226.

Ostrowski proboszczem w Chełmie był 37 lat. Jakim był zarządcą trudno powiedzieć. Współcześni mu oceniali go krytycznie. W lipcu 1821 r. doszło do biskupa, jakoby proboszcz chełmski nie dbał o parafię. Budynki miały być poniszczone i wymagające pilnej renowacji¹⁹⁸. Czy rzeczywiście było tak źle? Wydaje się, że niestety tak. Chodzi tu głównie o bardzo zły stan samego kościoła. Nie była to jedynie „zasługa” samego Ostrowskiego, ale i kilku jego poprzedników, jak i całej społeczności parafialnej. Zygmunt Oraczewski już w I poł. XVIII w. widział potrzebę przeprowadzenia remontu kościoła i powziął ku temu pewne kroki¹⁹⁹. Ostrowski w 1803 r. sprawił nowe organy o 12 głosach, które zostały odnowione w sierpniu 1819 r. przez majstra Szefflera. Naprawił on wówczas piszczalki i miechy. W sierpniu 1814 r. zaś pomalowano cały kościół i pokryto dach nowymi gontami²⁰⁰. Ostrowski ufundował także około 1796 r. ołtarz św. Józefa²⁰¹. Jak rzeczywiście przedstawiał się stan parafii, tego niestety z braku materiałów źródłowych, przedstawić w pełni nie jesteśmy w stanie²⁰².

Ostrowski posiada za to zasługi w innej dziedzinie. Około 1808 r. był członkiem dozoru powiatowego. Wraz z Józefem Łempickim, Franciszkiem Kamockim i z księdzem S. Kozielskim jeździł do miast, miasteczek i wsi, gdzie organizowali szkoły elementarne²⁰³. Niestety, ale jak na razie nie udało się odszukać jakiegokolwiek potwierdzenia jego działalności na tym polu.

30 sierpnia 1831 r., po kilkutygodniowej chorobie zmarł Daniel Ostrowski. Pogrzeb odbył się 5 września²⁰⁴. Korytkowski jako datę jego śmierci podaje rok 1832²⁰⁵, natomiast wg najnowszego opracowania zgon nastąpił 4 września 1831 r.²⁰⁶. Pochowano go w kościele chełmskim, za głównym ołtarzem, gdzie wcześniej byli chowani i inni księża²⁰⁷.

¹⁹⁸ AACzCh, II/88, s. 21.

¹⁹⁹ APCh, Akta instalacji ..., Wizyta generalna z 1811 roku.

²⁰⁰ AACzCh, Foliał. Data pomalowania kościoła jest niepewna. Nieczytelny jest rok, równie dobrze może to być 1814 jak i 1819 r.

²⁰¹ J. Łaski, dz. cyt., s. 200, przypis wydawcy; AACzCh, II/88, s. 194.

²⁰² APCh, Pokwitowania i rachunki od 1898 do 1907 roku, brak sygnatury i paginacji. Zobowiązanie Lipińskiego pochodzi z roku 1848. Sądząc po późniejszych wydarzeniach można przyjąć, że chyba naprawdę stan był zły. W kilka lat po śmierci Ostrowskiego jego następca, ksiądz Lipiński, zobowiązał się do restauracji probostwa i kościoła, bo był on - wg słów Lipińskiego - zaniedbany przez Ostrowskiego, który więcej czasu spędzał w Łowiczu i Warszawie niż w Chełmie.

²⁰³ E. Podgórska, *Szkolnictwo elementarne Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego 1807 – 1831*, Warszawa 1960, s. 44.

²⁰⁴ APCh, Księga zmarłych 1826 – 1838, sygn. nr 24, s. 170, nr 100 – zmarł 30 sierpnia o 4 po południu w wieku 70 lat; AACzCh, Foliał, k. 135.

²⁰⁵ J. Korytkowski, *Pralaci i kanonicy ...*, t. III, s. 177.

²⁰⁶ P. Nitecki, dz. cyt., s. 156 – 157.

²⁰⁷ *Katalog kościołów i duchowieństwa diecezji częstochowskiej 1968*, Częstochowa 1968, s. 111. Obecnie miejsce to przykryte jest posadzką i jest zupełnie nie widoczne.

Jego następcą został dotychczasowy wikariusz Kacper Lipiński. Urodził się w 1794 r. lub 6 stycznia 1796. Na kapłana wyświęcono go w 1819 r.²⁰⁸ Wikariuszem został prawdopodobnie około 1821 r.

Kacper Lipiński to chyba jeden z najdłużej pracujących księży w parafii chełmskiej, pozostający tu aż do swej śmierci w 1876 r.²⁰⁹ Był to człowiek o trudnym charakterze, o czym świadczą jego ciągłe spory, kłótnie i zatargi, prowadzone zarówno z księżmi z sąsiednich parafii, dziedziczką Chełma, jak i z własnymi parafianami. Poważne zarzuty przeciwko niemu miały i władze kościelne. Kłopoty zaczął już sprawiać jako wikary. W 1821 r. był w sporze z księdzem z Rzejowic, niejakim Kowalewskim,²¹⁰ (być może to jego poprzednik z Chełma). Lipiński oskarżył go o to, że pochował zmarłe dziecko z Masłowic, należących do parafii Chełmo, w swoim kościele, bez jego wiedzy. Kowalewski oczywiście należne z tego tytułu pieniądze zatrzymał dla siebie²¹¹. Przy tej okazji Kowalewski z kolei oskarżył Lipińskiego o pobieranie wygórowanych opłat od parafian, wyższych niż przewidywała ustawa²¹².

Niedługo potem wikary chełmski musiał borykać się z innymi oskarżeniami, tym razem kierowanymi od dziedziczki Chełma Skórzewskiej. Oskarżała go o „*różne nieprzyzwoite postępowania*”²¹³. Lipiński miał kierować do niej „*tyśięczne niegrzeczności i obrażające mowy [...]*”. Chyba bezpośrednią przyczyną tego zajścia był zatarg o wódkę. Parobek księdza na swoje wesele zakupił „*wódki garncy kilka*”, ale uczynił to w innej wsi, a co za tym idzie pogwałcił prawo propinacji i uszczuplił dochody dziedziczki. Skórzewska wysłała więc swojego człowieka, by tę „nielegalną” wódkę zabrał i przyniósł do dworu. Wzbronił tego właśnie Lipiński tak, że ów posłaniec „*zaledwie mógł uciec*”. Było to wieczorową porą, około godziny 22. O tej godzinie, pisała Skórzewska, każdy odpoczywa po dniu pracy. Przykładem powinien być ksiądz, dawać wzór całej parafii a ten „*[...] sromotnie i ze skazą po nocy się włóczy*”²¹⁴. Nie wiadomo bezpośrednio jak zakończył się spór pomiędzy nimi. Sądząc jednak po dalszych wydarzeniach, wszystko zakończyło się zgodą. W kilkanaście lat później Lipiński zostaje nawet nazwany przyjacielem rodziny.

²⁰⁸ Catalogus cleri saecularis ac regularis Dioecesis Vladislaviensis seu Caliniensis pro anno 1838, s. 122.

²⁰⁹ AACzCh, II/332, s. 295.

²¹⁰ AACzCh, II/88, s. 36. Proboszcz o takim nazwisku był także w Rzejowicach w latach 70-tych XIX w. Zob. A. Kossek, Dzieje miejscowości i parafii Rzejowice, Częstochowa 2003, s. 158 – praca magisterska napisana pod kierunkiem ks. prof. dr hab. Jana Związka na Wydziale Filologiczno-Historycznym WSP w Częstochowie.

²¹¹ AACzCh, II/88, s. 36.

²¹² AACzCh, II/88, s. 35, 53 – 51. Lipiński postarał się o zaświadczenia od wójtów z Zagórze, Granic, Chełma, Koconi i Strzelec, że tak nie było. Taki sam zarzut pojawił się także i w późniejszym czasie, więc trudno powiedzieć, czy był to tylko wymysł księdza Kowalewskiego. W obronie Lipińskiego stanął Ostrowski.

²¹³ AACzCh, II/88, s. 59. List Skórzewskiej z 22 maja 1822 r. do konsystorza.

²¹⁴ AACzCh, II/88, s. 61.

Lipiński 6 września 1831 r. został mianowany przez władze kościelne na probostwo chełmskie. Zgodę od Skórzewskiego, jedyne jak się zdaje wówczas kollatora, na objęcie parafii otrzymał 7 grudnia 1831 r. 27 grudnia Skórzewski poprosił Lipińskiego, by ten wreszcie złożył Egzamin Konkursowy²¹⁵.

Jako proboszcz nie przestał być postacią kontrowersyjną, nadal był bohaterem konfliktów i powodem skarg. Zdarzyć się miało kiedyś, że nie chciał przyjąć na cmentarz ciała biednej komornicy, a powodem tego miały być pieniądze. Innym razem zaś nie chciał dać ślubu biednym komornikom, nie wysłuchał nawet ich spowiedzi wielkanocnej²¹⁶.

Zatargi Lipiński posiał również i ze swoimi parafianami. 19 czerwca 1841 r. skarżyła się przed konsystorzem jego gospodyni²¹⁷. Napisany przez nią list to ciąg dalszy jakiegoś bliżej nam nie znanej sprawy, która swój początek miała około 1837 roku. Leśniewska, bo tak się nazywała ta gospodyni, domagała się od księdza jakiegoś odszkodowania, które już raz jej ponoć wypłacił w wysokości 30 złp. Lipiński bronił się przed Konsystorzem pisząc, że „*opisywanie jej brzydkiego i gorszącego postępowania jest niepodobnym*”. Zaprzeczał również jakoby miał „*[...] ją w domu przechowywać i z nią mieć złe stosunki*”, za co zresztą ręczył swoim majątkiem i osobą. Leśniewska w 1841 roku przyjęła się na gospodynię do Lipińskiego, za pisemnym pozwoleniem swojego męża, który sam o to prosił księdza, gdyż miała dobrze u niego zarabiać. Leśniewski przeproszał również księdza za wszystkie oskarżenia żony. 12 czerwca 1841 r. konsystorz odrzucił wszelkie skargi kobiety, bo nie udowodniła w przekonujący sposób swych racji. W 1844 r. Lipiński ponownie przyjął ją na służbę, ale biskup nakazał mu ją zwolnić i zerwać wszelkie kontakty²¹⁸.

Nie jedyne to problemy, jakich przysparzał Lipiński swoim przełożonym, którzy skarżyli się, że ich okłamuje. Miał dać kiedyś chlubne świadectwo księdzu Podkulińskiemu, po to tylko, jak miał powiedzieć przy świadkach, by się go pozbyć z parafii. Działo się to w 1835 r.²¹⁹ „*Niech nie skacze – mówili o nim ludzie – aby on sam nogi nie skręcił*”. W takich słowach skarżono się na proboszcza przed konsystorzem, który na razie nie wyciągnął jeszcze żadnych konsekwencji wobec niego, upominał go jedynie by na przyszłość dawał prawdziwe raporty o wikarych²²⁰.

²¹⁵ AACzCh, II/88, s. 137, 139.

²¹⁶ AACzCh, II/88, s. 59.

²¹⁷ AACzCh, II/88, s. 289.

²¹⁸ AACzCh, II/88, s. 337.

²¹⁹ AACzCh, II/88, s. 237. List z 25 lipca 1835 roku. Ten Podkuliński związał się kiedyś z kobietą i to było powodem jego problemów z przełożonymi. Por. J. Związek, *Kościelna przeszłość ...*, s. 41, gdzie czytamy, że proponowano Podkulińskiego na administratora parafii w Żytnie, choć jego styl życia nie zawsze był zgodny z przepisami kościelnymi.

²²⁰ AACzCh, II/88, s. 237.

W 1848 r. zażądano od Lipińskiego, by oddał infułę i pastorał po Ostrowskim. Proboszcz bronił się twierdząc, że nic o nich nie wie i, co najważniejsze, ich nie posiada. Nie przywiózł ich do Chełma biskup Ostrowski, bo więcej czasu spędzał w Łowiczu i Warszawie, zajęty swymi biskupimi powinnościami, niż w Chełmie²²¹.

11 lat później Naczelnik Powiatu oskarżył Lipińskiego, że przez lata 1853 – 1855 nie prowadził akt zmarłych i urodzonych dzieci. Naraził tym fundusze kościelne na straty²²². W 1859 r. nakazano Dozorowi kościelnemu, aby sprawdził, czy to prawda i dopiłnował, by funduszowi pokładnemu przywrócono zaległe dochody. Zarzuty przeciw księdzu chyba się potwierdziły. Prawdopodobnie z tą sprawą ma związek jego zesłanie na Jasną Górę. Odsunięto Lipińskiego od zarządu parafii, a na jego miejsce przysłano księdza Ruszkowskiego. Dokonał tego Naczelnik Powiatu 1/13 sierpnia 1860 r. Nie poinformowano o tym jednak Dozoru kościelnemu²²³. Stało się to za wiedzą i zgodą władz kościelnych. Z listu dziekana radomszczańskiego dowiadujemy się, że „[...] ksiądz Lipiński czasowo od zarządu Parafii Chełmo usunięty i na stałe zamieszkanie na Jasnej Górze przeznaczonym zostaje”²²⁴.

Tymczasowy administrator parafii, ksiądz Bronisław Ruszkowski, przejął ją w sierpniu 1860 r. od księdza Lipińskiego, który poddał się decyzji swoich przełożonych: „[...] że skoro jest taka wola naszej władzy, oddaję z uległością zarząd kościoła i parafii”. Ruszkowski urodził się 16 marca 1832 r., wyświęcono go w 1855 r.²²⁵. Lipiński na Jasnej Górze przebywał przez rok. W sierpniu 1861 r. prosił konsystorza, by go zwolnił już z tych „rekolekcji”. Argumentował swą prośbę tym, że gdy jest nieobecny w parafii, to ucierpieć na tym mogą fundusze i beneficja²²⁶. Biskup chciał już to uczynić dawno, ale nie zgadzały się na to władze państwowe, już dwukrotnie odmawiały²²⁷. Lipiński wrócił do parafii prawdopodobnie 19 października 1861 r.²²⁸

Więcej już chyba Lipiński nie sprawiał kłopotów, a przynajmniej brak o tym wiadomości. Jego burzliwe życie nie przeszkadzało mu jednak w osiągnięciu godności kościelnych. 12 listopada 1838 r. został mianowany honorowym kanonikiem kaliskim²²⁹. Był również dziekanem dekanatu radomszczań-

²²¹ APCh, Pokwitowania i rachunki ...List kapituły łowickiej do konsystorza.

²²² APCh, Akta Urzędu Wójta Gminy Chełmo (dalej jako AUWGCh), List Naczelnika Powiatu do Dozoru kościelnego.

²²³ APCh, AUWGCh, Pismo Naczelnika Powiatu w sprawie odwołania księdza Lipińskiego.

²²⁴ AACzCh, II/332, s. 189, 193 – 195.

²²⁵ Elenchus ... 1862.

²²⁶ AACzCh, II/88, s. 439.

²²⁷ AACzCh, II/88, s. 441.

²²⁸ AACzCh, II/88, s. 449.

²²⁹ AACzCh, II/88, s. 487; Katalog diecezji za rok 1840.

skiego w latach 1848 - 1859²³⁰. Na stanowisku tym widzimy także księdza Lipińskiego, gdy odmawiał przyjęcia księdza Obersfelda do parafii. Biskup zwracał mu wtedy uwagę, że jako dziekan powinien dawać dobry przykład²³¹.

Kacper Lipiński zmarł 2 kwietnia 1876 r. o godzinie 5 rano²³². W Chełmie łącznie jako wikary i proboszcz pracował od około 1821 r., czyli prawdopodobnie 55 lata.

28 lipca / 9 sierpnia 1876 r. przeprowadzono w parafii inwentaryzację. Wiązało się to z objęciem parafii przez administratora parafii, księdza Leopolda Paszkowskiego²³³, który wcześniej pracował w parafii Wiewiec, gdzie był administratorem w latach 1866 - 1876²³⁴. Na proboszcza w Chełmie mianowany został 9 sierpnia 1876 r.²³⁵ Paszkowski pracował w Chełmie prawdopodobnie do roku 1886, gdyż pod tą datą widzimy jego następcę.

Paszkowski urodził się w 1832 r., wyświęcony był w 1859 r.²³⁶. Inną datę urodzin podaje W. Właźlak i Z. Zaborski, wg których nastąpiło to 13 listopada 1835 r. Święcenia kapłańskie otrzymał 27 marca 1859 r. w seminarium wrocławskim z rąk biskupa Michała Marszewskiego. Przez rok pracował jako wikariusz w Opatówku pod Kaliszem. Jako wikariusz parafii Piotrków (od 1860 r.)²³⁷ został notariuszem piotrkowskiego Konsystorza Foralnego w latach 1862 - 1864²³⁸. Po odejściu z Chełma przeniósł się do Strońska w powiecie sieradzkim, następnie do Dankowa i Wielunia, gdzie miał osiąść na stałe

²³⁰ Ks. W. Właźlak, dz. cyt., s. 295; tenże, *Duchowieństwo katolickie ...* s.250; AACzCh, sygn. nr II/88, s. 347. Z tytułem tym pojawia się w 1850 r., kiedy to jako dziekan miał wyznaczyć pokutę za krzywoprzysięstwo niejakiej Franciszce Nowickiej, mieszkance Sokolej Góry. Miała przez 5 tygodni w każdą niedzielę leżeć krzyżem i odmawiać 5 pacierzy, litanie do Matki Bożej, przez całe „suszyć” co piątek.

²³¹ AACzCh, II/88, s. 389. Proboszcz mógł sam dobierać sobie wikariuszy, którzy byli przedstawiani do zatwierdzenia przez biskupa, ale raczej rzadko było to prawo stosowane – zob. *Wikariusze [w:] Podręczna encyklopedia kościelna*, t. 41 – 42, Warszawa – Lublin – Łódź 1915, s. 284 – 285.

²³² APCh, Unikat Aktów Zmarłych w parafii Chełmo 1868 – 1879, nr 43, brak nr strony; AACzCh, II/332, s. 235. Wikarym był wówczas ksiądz Jagłowski i dzięki niemu posiadamy o księdzu Lipińskim więcej informacji. Żył lat 82, w stanie kapłańskim był lat 57.

²³³ AACzCh, II/332, s. 253 – 266; ten sam opis znajduje się w aktach pod sygn. II\88, s. 579 – 594.

²³⁴ Ks. Z. Zaborski, *Parafia Wiewiec. Zarys dziejów*, Częstochowa 1999, s. 201

²³⁵ AACzCh, II/88 s. 573.

²³⁶ *Catalogus ecclesiarum ...* 1882, s. 44.

²³⁷ Ks. Z. Zaborski, dz. cyt., s. 143

²³⁸ Ks. W. Właźlak, *Organizacja oficjalu....*, s. 302, 306; tenże, *Duchowieństwo katolickie ...*; tenże, *Obsada personalna Konsystorza Foralnego Piotrkowskiego (1819 – 1918)*, [w:] *Szczególne problemy człowieka i edukacji u progu XXI wieku. Księga jubileuszowa ofiarowana profesorowi Bogdanowi Snochowi*, pod redakcją Stanisława Podobińskiego, Urszuli Ordon, Edyty Skoczylas – Krotli i Aleksandry Siedlaczek, Częstochowa 2002, s. 304, 307; Z. Zaborski, dz. cyt., s. 143.

w 1920 r. przy kościele pijarów. Zmarł 6 czerwca²³⁹ lub 8 lipca 1924 r. jako jubilat emeryt w Ciechocinku i tam został pochowany²⁴⁰.

Za jego bytności w Chełmie odnowiono kościół. Poza tym posiada także i inne zasługi. Zebrał legendy związane z górą Chełmo krążące wśród miejscowego ludu²⁴¹. Dzięki niemu zachowały się tak cenne dzisiaj dla nas informacje o tej sferze życia wiejskiej ludności Chełma. Ponadto rozpoczął też prowadzenie roczników parafii Chełmo. Niestety z niewiadomych powodów zaprzestał tego zajęcia. Zacięcie pisarskie ujawniło się też u niego podczas bytności w Wiewcu, gdzie także prowadził kronikę²⁴².

Ksiądz Walenty Ziętkiewicz, dotychczasowy proboszcz w parafii Karczew, urodził się 4 lutego 1851 r., święcenia przyjął w 1876 r.²⁴³ Do parafii Chełmo został wprowadzony 25 listopada / 7 grudnia 1886 r.²⁴⁴ i przebywał tu do 1898 r.²⁴⁵

Następcą księdza Ziętkiewicza był Klemens Smoczyński.. Urodził się 15 listopada 1847 r., święcenia przyjął w 1884 r.²⁴⁶. Przed wstąpieniem do stanu duchownego był aptekarzem w Poznańskim²⁴⁷. W 1889 r. był obrońcą węzła małżeńskiego, podobnie w latach 1904 – 1906; od 1908 r. był wicedziekanem²⁴⁸. W Chełmie pracował w latach 1898 - 1904²⁴⁹. W okresie od 1889 r. do 1900 r. dokonano przebudowy kościoła chełmskiego do stanu obecnego²⁵⁰.

²³⁹ Ks. W. Właźlak, *Organicacja oficjalatu...*, s. 306; Ks. Z. Zaborski, dz. cyt., s. 144 –145.

²⁴⁰ Ks. Z. Zaborski, dz. cyt., s. 145.

²⁴¹ L. Paszkowski, dz. cyt.

²⁴² Ks. Z. Zaborski, *Rezydencja paulinów w Wiewcu*, „Studia Claromontana”, t. 6, 1985, s. 167; tenże, *Parafia Wiewiec...*, s. 8.

²⁴³ Catalogus ecclesiarum ... 1887, s. 49.

²⁴⁴ AACzCh, II/ 332, s. 323.

²⁴⁵ APCh, Zarządzenia i komunikaty kurialne 1878 – 1902, brak sygnatury i paginacji. Dokładna data jego odejścia nie jest znana.

²⁴⁶ Catalogus ecclesiarum .. 1899, s. 58; W. Właźlak, *Organicacja oficjalatu...*, s. 303, jako datę urodzin podaje 14 listopada 1847 r.

²⁴⁷ H. Konikowski, Sulmierzyce z okolicą – przeszłość i teraźniejszość, s. 57. (maszynopis przechowywany w Zakładzie Historii Nowożytnej WSP w Częstochowie). Smoczyński był współzałożycielem Ochotniczej Straży Pożarnej w Sulmierzycach, ponadto był pionierem oświaty rolniczej na wsi. Podczas I wojny światowej zorganizował komitet pomocy dla najbiedniejszych. Pochowany został w Sulmierzycach, w parafii, dla której był bardzo zasłużony.

²⁴⁸ Ks. W. Właźlak, *Organicacja oficjalatu...*, s. 298, 303; tenże, *Duchowieństwo katolickie...*, s. 257; tenże, *Obsada personalna...*, s. 304.

²⁴⁹ APCh, Zarządzenia i komunikaty kurialne kujawsko – kaliskie 1878 – 1902, brak sygnatury i paginacji..

²⁵⁰ Katalog kościołów i ... 1968, s. 111. Przebudowano kościół tak, że kruchtę przerobiono na półkoliste prezbiterium, do którego dobudowano nową zakrystię. Dawne prezbiterium zamieniono na kruchtę. Starą zakrystię zamieniono na boczną kaplicę pod wezwaniem św. Anny. Kościół był konsekrowany w 1900 roku przez biskupa włocławskiego Stanisława Zdzitowieckiego, ale brak jest jakichkolwiek dokumentów na ten temat.

Po odejściu z parafii Chełmo został proboszczem w Sulmierzycach, gdzie pracował w latach 1904 – 1918. Zmarł 14 lipca 1918 r.²⁵¹

Administratorem od 1905 roku był ksiądz Ignacy Zieliński²⁵². Urodził się on 27 października 1850 roku. Do stanu kapłańskiego wstąpił 25 lat później²⁵³. W parafii Chełmo pracował do 1908 r.

Jego następcą został ksiądz Edward Żołnowski, urodzony 13 października 1868 roku, wyświęcony w 1891 r.²⁵⁴. W Chełmie pracował do 1914 r.²⁵⁵.

Po Żołnowskim administrowaniem parafią zajmował się ksiądz Tadeusz Rutkowski. Urodził się on 5 grudnia 1886 r. Kapłanem został w 1910 r. Dwa lata później objął parafię Chełmo²⁵⁶ jako tymczasowy zarządca, a po mianowaniu ks. Musielewicza został wikariuszem.

Musielewicz urodził się w 1869 r. we wsi Zwoleń w powiecie kozienickim w chłopskiej rodzinie, święcenia przyjął w 1892 r.²⁵⁷. Parafię Chełmo objął w 1915 r.²⁵⁸ Za jego urzędowania w 1914 r. rozpoczęto budowę nowej plebanii²⁵⁹. Zmarł 8 czerwca 1919 r. mając 52 lat w szpitalu epidemicznym w Radomsku. Możliwe, że przyczyną jego śmierci była panująca wówczas grypa „hiszpanka”.

Nie było dane długo pracować w Chełmie następnemu proboszczowi. Melchior Kawczyński urodził się 6 stycznia 1844 r., święcenia przyjął w 1870 r.²⁶⁰ Pochodził z Lipna w guberni płockiej²⁶¹. Parafię Chełmo objął w 1919 r.²⁶² 26 czerwca 1920 r. umarł, mając 76 lat.

Jego następcą był Leon Zaręba. Urodził się 4 lipca 1862 r. w Sulmierzycach Poznańskich, święcenia przyjął w 1887 r. Był inkardynowany z diecezji

²⁵¹ Ks. W. Właźlak, *Organizacja oficjalatu...*, s. 303.

²⁵² APCh, Unikat Aktów Zmarłych w Parafii Chełmo 1908 – 1917, brak sygnatury.

²⁵³ Catalogus ecclesiarum ... 1906.

²⁵⁴ Catalogus ecclesiarum ... 1909, 1910, 1911, 1912.

²⁵⁵ Catalogus ecclesiarum ... 1914.

²⁵⁶ Catalogus ecclesiarum ... 1913 – 1915.

²⁵⁷ APCh, Unikat Aktów Zejścia w parafii Chełmo 1917 – 1923, brak sygnatury, s. 75.

²⁵⁸ Catalogus ecclesiarum ... 1917, s. 132. jeśli przyjmujemy, że żył 52 lata, to należy uważać za datę jego urodzin rok 1867.

²⁵⁹ T.A. Nowak, Chełmo. Zarys dziejów do 1939 roku – praca magisterska napisana pod kierunkiem prof. A.J. Zakrzewskiego w Zakładzie Historii Nowożytnej WSP w Częstochowie, Częstochowa 2001, s. 138. Plebania kosztowała 7409 złp. Pieniądze na budowę założył Jan Łuszcz, mieszkaniec Łączkowic. Nie zachowały się żadne dokumenty dotyczące się tej budowy. Nie wiadomo więc jak długo trwała budowa

²⁶⁰ Catalogus ecclesiarum...pro Anno Domini 1920, s. 141.

²⁶¹ APCh, Unikat Aktów ... 1917 - 1923, s. 120.

²⁶² Catalogus ecclesiarum ... 1920, s. 141. Odnajdujemy tu wzmiankę, że zmarł 6 czerwca 1920 r. *Katalog kościołów i duchowieństwa z 1968 r.* podaje, że następujący księża pracowali w parafii Chełmo: K. Smoczyński (1896 – 1905), I. Zieliński (1905 – 1908), E. Żołnowski (1908 – 1914), T. Musielewicz (1916 – 1918), A. Musielewicz (1916 – 1918) – (sic!), A. Harasimowicz (kwiecień 1919), L. Zaremba (1920 – 1940).

włocławskiej do częstochowskiej²⁶³. W latach 1917 – 1918 był dziekanem bełchatowskim i administratorem parafii Bełchatów²⁶⁴. Zasłużył się w Chełmie między innymi tym, że był inicjatorem założenia we wsi Ochotniczej Straży Pożarnej w 1925 r.²⁶⁵, a także budowy domu ludowego, czyli remizy strażackiej²⁶⁶. Organizował jasełka wraz z miejscowymi amatorami i uzyskane w ten sposób dochody przeznaczał na budowę domu ludowego²⁶⁷. Zmarł w Chełmie 25 stycznia 1940 r. w wieku 79 lat²⁶⁸.

Po upadku powstania styczniowego na Kościół polski spadły kary za poparcie zrywu wywoleńczego. Ukaz cara Aleksandra II z 14/26 grudnia 1865 r. dzielił wszystkie probostwa na trzy klasy z przypisanymi do nich pensjami. Najniższą stawkę otrzymywał administrator parafii (300 rubli rocznie). Pełnił on funkcje dawnego komendarza, czyli miał władzę i obowiązki identyczne z proboszczowskimi. Był jednak w danej parafii tylko czasowo i nie był instalowany kanonicznie. Pojęcia administrator parafii używano dla oznaczenia proboszcza usuwalnego, w odróżnieniu od nieusuwalnego. W tych czasach bardzo trudno było uzyskać mianowanie na proboszcza, władze państwowe, które nominowały na ten urząd bardzo rzadko to czyniły. Nie bez znaczenia były tu kwestie finansowe związane z wyższą pensją proboszcza. Po odebraniu duchowieństwu własności ziemskiej wielu parafiom trudno było zapewnić należyte utrzymanie księżom. Stąd też władze diecezjalne były zmuszane oddawać je w czasowy zarząd administratorom²⁶⁹. W 1875 r. na 99 parafii oficjalu piotrkowskiego aż 52 było obsadzone administratorami²⁷⁰.

²⁶³ J. Związek, *Dzieje diecezji częstochowskiej w okresie II Rzeczypospolitej*, Częstochowa 1990, s. 170.

²⁶⁴ Ks. W. Właźlak, *Organizacja oficjalu...*, s. 299; tenże, *Duchowieństwo katolickie...*, s. 255.

²⁶⁵ *Złota Księga Pamiątkowa OSP w Chełmie*, „Gazeta Radomska”, Nr 16:1924. Pomagał także, namawiając chłopów do zakładania straży w Łączkowicach.

²⁶⁶ APCh, Księga Posiedzeń i uchwał Rady Parafialnej parafii Chełmo, brak sygnatury s. 3.

²⁶⁷ „Gazeta Radomska”, Nr 3:1921. Odbyły się w tym czasie 4 przedstawienia, zebrano ogółem 7 tys. marek.

²⁶⁸ APCh, Unikat Aktów Zmarłych w Parafii Chełmo 1934 – 1941, brak sygnatury; Ks. J. Związek, *Powstanie diecezji częstochowskiej*, „Częstochowskie Studia Teologiczne”, t. 2:1974, s. 36. Jak wspominał Edward Wilk (1912 – 2003), mieszkaniec Chełma, walnie do przyspieszenia śmierci ks. Zaremby przyczynili się okupanci niemieccy, którzy nękali go naleganiami oddania dubeltówki, którą kiedyś posiadał. Na nic były tłumaczenia, że broń tę pożyczył ówczesny nauczyciel z Chełma, wyjechał i nie zwrócił. Pochowano ks. Zarembe na cmentarzu w Chełmie. Dzieli grób z księdzem W. Musielewiczem. na ich wspólnym grobowcu widnieje inskrypcja: „Ś. P. Władysław Msielewicz, ur. 1 IV 1869. um. 8 VI 1919. Zakon prawdy był w ustach jego. Mal. II.6” oraz drugi napis: „WAS NIE MOŻE MIEĆ ŚWIAT W NIENAWIŚCI, ALE MNIE MA W NIENAWIŚCI, BO JA ŚWIADECTWO DAJĘ O NIM, ŻE ZŁE SĄ UCZYNIKI JEGO. JAN 7.7. Ś. P. KS. LEON ZAREMBA, UR. 4 VII 1862 R. ZM 25 I 1940 R. PRZEZ 20 LAT PROBOSZCZ PAR. CHEŁMO. PROSI O WESTCHNIENIE DO BOGA. W ostatnim czasie grobowiec ten poddano renowacji.

²⁶⁹ *Encyklopedia kościelna*, t. I, Warszawa 1873, s. 48; *Podręczna encyklopedia kościelna*, t. I –II, Warszawa 1904, s. 46; *Encyklopedia katolicka*, t. I, Lublin 1973, s. 91; *Historia Kościoła w Polsce*, t. II, cz. I, s. 440.

²⁷⁰ Ks. W. Właźlak, *Duchowieństwo katolickie...*, s. 259.

W potocznym języku często obu określeń używano na zmianę, stąd też będąc pozbawionym oryginalnej nominacji na probostwo trudno jest określić właściwy status danego duchownego.

Wikariusze

Za czasów długiego probostwa Ostrowskiego w Chełmie, poza wspomnianymi już Drużbickim i Wężyku, w parafii pracowało jeszcze dwóch wikariuszy. Jednym z nich był Józef Kowalewski. Urodził się 13 marca 1774 r. Na księdza wyświęcony został 27 maja 1802 r.²⁷¹ Poprzednią parafią Kowalewskiego było Żytno, gdzie był od 19 sierpnia 1810 r. Pracował tam jednak krótko, a spowodowane to było najprawdopodobniej konfliktami z kollatorem Jakiem Siemieńskim oraz zaniedbaniami w pracy duszpasterskiej²⁷². Jednak już w 1808 r. jest wikarym w Chełmie, nie wiadomo więc, czy pracował jednocześnie w dwóch parafiach.

Poza normalną pracą w parafii Kowalewski zapisał się w dziejach parafii tym, że w 1808 r. zaintrygowany krążącymi w okolicy legendami, postanowił je zweryfikować i jednocześnie sprawdzić, kto jest pochowany w grobowcu pod posadzką kościoła. Swoimi odkryciami podzielił się z potomnymi spisując swoistą relację, by w przyszłości, podobnie jak on, nikt więcej nie naruszał grobowca w chełmskim kościele²⁷³. Ksiądz o takim samym nazwisku pracował w sąsiedniej parafii Rzejowice oraz administrował w parafii Kodrąb od 1829 r.²⁷⁴ Trudno powiedzieć, czy to ta sama osoba.

Następcą Kowalewskiego był Kacper Lipiński, o którym pisaliśmy wyżej. Po śmierci Ostrowskiego został mianowany proboszczem w Chełmie, gdzie pozostał już do śmierci.

Nie wiadomo kto zastąpił Lipińskiego po jego awansie na probostwo. Kolejny wikariusz znany jest dopiero kilka lat później.

Krótko wikarym był niejaki Mateusz Dwidowski, pozostający w parafii do 1834 r.²⁷⁵ Już w tym samym roku na stanowisku tym był ksiądz Mikołaj Borow-

²⁷¹ APCh, Akta instalacji... Wizytacja generalna z 1811 roku.

²⁷² J. Związek, *Kościelna przeszłość*, s. 36. W sierpniu 1811 r. w Żytnie był już inny wikary.

²⁷³ APCh, Liber metrices copularorum stante rectoratu, nr 8, s. 2; T.A. Nowak, *W poszukiwaniu zaginionego lochu*, „Gazeta Radomszczańska”, R.XII, 2003, nr 40; L. Paszkowski, *Podania ludowe o Górze Chełmskiej nad Pilicą*, „Tydzień”, R. 7, nr 2 – 3, 1879. Na temat legend chełmskich zob. O. Kolberg, *Lud*, seria XXIII, Kaliskie, Kraków 1890, s. 221; W. Weryho, *Śpiący rycerze*, „Wisła”, t. III, Warszawa 1898; I. Lechowa, *Opowieści o górze Chełmskiej*, „Łódzkie Studia Etnograficzne”, t. V, 1963, s. 101 – 110; T.A. Nowak, *Tajemnice i legendy góry Chełmo*, „Biuletyn Wyższej Szkoły Hotelarstwa i Turystyki w Częstochowie”, nr 5 - 6/2003, s. 89 – 107.

²⁷⁴ AACz, Akta konsystorza generalnego kaliskiego w przedmiocie kościoła i probostwa w Kodrębie, 1819 – 1875, sygn. nr II/5, s. 223 – podają za: J. Drozdek, dz. cyt., s. 91.

²⁷⁵ *Catalogus cleri saecularis ac regularis Dioecesis Vladislaviensis seu Caliniensis pro anno 1834*, s. 108.

ski, który pożyczył znaczną sumę pieniędzy (800) złp od pani Klińskiej i nie kwapił się ze zwrotem, tak że musiała się ona odwoływać w tej sprawie do jego przełożonych²⁷⁶.

Nie miała w tym czasie parafia w Chełmie „szczęścia” do dobrych wikariuszy, mowa tu szczególnie o kilku.

Po Borowskim nastąpił w 1835 r. Łukasz Kodynowski, który z kolei miał problemy z nałogowym pijaństwem. W Chełmie był do roku 1837²⁷⁷. W 1838 r. widzimy w Chełmie Stanisława Lewickiego. Urodził się w listopadzie 1814 r., na kapłana wyświęcony został w 1837 r.²⁷⁸. W roku następnym wikarym został Nepomucen Kiedrzyński, urodzony 6 maja 1813 r. a wyświęcony w 1838²⁷⁹. Po nim w 1849 r. nastąpił Piotr Gajewski. Urodził się 3 listopada 1813 r., wyświęcony został w 1839 r. Przebywał w parafii 2 lata²⁸⁰. Od 7 sierpnia 1841 do 1844 r. mamy poświadczonego jako wikarego księdza Tomasza Żebrowskiego, przeniesionego do Chełma z Wielunia. Zakończył on pracę w parafii po swym „oddaleniu się”²⁸¹. Brak o nim jakichkolwiek innych danych, wiemy jedynie, że pracował w parafii do 1844 r.²⁸² W tym 1844 r. na stanowisku wikarego był wakant²⁸³.

W 1844 r. ksiądz Lipiński chciał, by do jego parafii na wikarego wyznaczono jego siostrzeńca. „*Ciągłych niemal doznaję – pisał – z wikariuszami nieprzyjemności od czasu objęcia probostwa chełmskiego w zarząd, którzy swoim postępowaniem zatruwają moją spokojność i zdrowie*”²⁸⁴. Tak uzasadniał swoją prośbę o tę nominację. Do czasu wyświęcenia siostrzeńca prosił, by mianować wikarym jakiegoś zakonnika²⁸⁵.

W 1845 r. do parafii przyszedł Tomasz Olkowicz, urodzony 29 grudnia 1820 r., a wyświęcony w 1843 r.²⁸⁶. W Chełmie przebywał do roku 1847, później trafił do parafii Żyto już jako proboszcz. Na stanowisku w Chełmie zastąpił go Józef Kosta. Urodził się on 17 marca 1827 r., wyświęcony był w 1844 r.²⁸⁷. W Chełmie pracował aż do roku 1854.

²⁷⁶ AACzCh, II/88, s. 223.

²⁷⁷ AACzCh, II/332, s. 239; Catalogus cleri ... 1837, s. 106.

²⁷⁸ Catalogus cleri ... 1838, s. 122.

²⁷⁹ Elenchus cleri saecularis ac regularis Dioecesis Vladislaviensis seu Caliniensis Anno Domini 1839, s. 121.

²⁸⁰ Elenchus ... 1840, s. 128; Elenchus ... 1841, s. 126.

²⁸¹ AACzCh, II/332, s. 335.

²⁸² Elenchus ... 1842, s. 48; Elenchus ... 1843, s. 50.

²⁸³ Elenchus ... 1844.

²⁸⁴ AACzCh, II/88, s. 335.

²⁸⁵ AACzCh, II/88, s. 335. Nie wiadomo czy przychylnono się do tej prośby, nie znamy niestety nazwiska tego siostrzeńca. Możliwe, że był nim wspomniany niżej Tomasz Olkowicz.

²⁸⁶ Elenchus ... 1845.

²⁸⁷ Elenchus ... 1848; Elenchus ... 1854.

10 lipca 1854 r. wikarym mianowano księdza Obersfelda²⁸⁸. Proboszcz Lipiński prosił biskupa, by ten go nie przysyłał do jego parafii. Gdy nie przychylono się do tej prośby, wzbronił mu objęcia stanowiska, tak że „[...] *nawet rzeczy mu złożyć nie pozwolił*”²⁸⁹. Skutek był taki, że Lipiński otrzymał nagane za nieposłuszeństwo i brak pokory wobec władz kościelnych i oczywiście nakazano mu przyjąć wikarego oraz zwrócić mu koszty powtórnej podróży do Chełma²⁹⁰. Proboszcz chełmski jednak się nie poddał i tym razem jego prośby odniosły skutek. Chyba nałóg był przyczyną tego, że Lipiński nie chciał go przyjąć do parafii, w obawie przed kłopotami, jakie mógł sprawiać. Na miejsce Obersfelda wyznaczono księdza Zimermanna²⁹¹.

Zimmermann urodził się 4 września 1823 r., święcenia przyjął 1847 r. W Chełmie przebywał tylko przez rok²⁹². Po nim przez kilka lat stanowisko wikarego w parafii Chełmo wakowało²⁹³.

Jego następcą został 19 kwietnia 1859 r. Karol Jankowski²⁹⁴. Urodził się on 15 września 1836 r., święcenia kapłańskie przyjął w 1859 r.²⁹⁵. Po 4 tygodniach od nominacji, z nieznanymi bliżej powodów, chciano go przenieść do innej parafii. O pozostawienie go w Chełmie prosiła Skórzewska i wójt gminy. W uzasadnieniu prośby podano, że „[...] *parafia ożywiona jest bardzo słowem bożym i dobrym przykładem*” i chcieli by Jankowski nadal pracował w „*ich upadłej parafii*”. Wikary dał już wiele dowodów swej gorliwości w pracy w parafii. Choć uposażenie w Chełmie było nie wielkie i wynosiło jedynie 450 złp rocznie, to jednak był z niego zadowolony²⁹⁶. W parafii pozostawał do roku 1860²⁹⁷. W 1863 r. był wakant²⁹⁸. Brak jest informacji co do lat 1864 – 1868.

Od 1869 r. wikarym był ksiądz Franciszek Bęczkowski, urodzony 18 stycznia 1807 r., wyświęcony w 1837 r.²⁹⁹

Od 1/13 stycznia 1872 r. – Stanisław Rutkiewicz, dotychczasowy wikary w Wieluniu. W Chełmie przebywał bardzo krótko bo do 26 listopada tego samego roku. Nastąpił po nim bernardyn Paulin Jagłowski³⁰⁰.

²⁸⁸ AACzCh, II/332, s. 389.

²⁸⁹ AACzCh, II/332,, s. 391.

²⁹⁰ AACzCh, II/332,, s. 393 – 394.

²⁹¹ AACzCh, II/332,, s. 397. A co do niedoszłego wikarego chełmskiego, to nakazano mu przestać pić nałogowo i żyć trzeźwo i przykładowie, bo w przeciwnym razie „[...] *do domu pokutnego na Łysą Górę wysłany zostanie*”.

²⁹² Elenchus ... 1855, s. 37.

²⁹³ Elenchus ... 1856; Elenchus ... 1857; Elenchus ... 1858.

²⁹⁴ AACzCh, II/332, s. 421.

²⁹⁵ Elenchus ... 1859; Elenchus ... 1860; Elenchus ... 1861.

²⁹⁶ AACzCh, II/332, s. 423.

²⁹⁷ Elenchus ... 1860, s. 34 – 35.

²⁹⁸ Catalogus cleri ... 1863, s. 37.

²⁹⁹ Catalogus ecclesiarum et utrisque Cleri tam saecularis quam regularis dioecesis Vladistaviensis seu Caliniensis pro anno 1869, s. 29; Catalogus ecclesiarum ... 1870, s. 33; Catalogus ecclesiarum... 1871, s. 33, Catalogus ecclesiarum ... 1874.

³⁰⁰ AACzCh, sygn. nr II/88, s. 227.

Ksiądz Paulin Jagłowski, bernardyn, urodził się 10 października 1824 r., a święcenia przyjął w 1872 r. W Chełmie przebywał od 1872 r.³⁰¹ do 1879³⁰².

Od 6/18 maja 1881 r. wikarym był Ignacy Kunowerski³⁰³. Do roku 1887 był wakat³⁰⁴. Od tego roku z Piotrkowa przysłano księdza Hipolita Piekarza, który nowe stanowisko objął 7 grudnia 1887 r.³⁰⁵ W latach 1887 – 1888 był on obrońcą węzła małżeńskiego w piotrkowskim konsystorzu³⁰⁶. 14 grudnia roku następnego do parafii przyszedł ksiądz Stanisław Żeromski, do parafii wprowadzony został 26 lutego 1889 r.³⁰⁷ Jego następcą był Faustyn Gilewski – neopresbiter. Decyzję w tej sprawie podjęto 8 czerwca 1891 r., wprowadzony został 29 maja / 11 czerwca 1891 r.³⁰⁸ Od 1/13 marca 1893 r. wikarym był Antoni Ostrowski³⁰⁹. W 1895 r. jako wikarego widzimy niejakiego księdza Józefa Łoguckiego, urodzonego w 1871 r. Do parafii przybył on zaraz po święceniach, które nastąpiły w 1894 r. Rezydował jednak nie w Chełmie, ale w Kamieńsku³¹⁰. Jego następcami byli: Jan Walicki w 1896³¹¹, Walenty Leśniewski, urodzony 23 grudnia 1861 r., w parafii w r. 1897³¹², Adam Łaniewski, urodzony 13 sierpnia 1870 r. a wyświęcony na kapłana w 1896 r., w Chełmie od 1898 r. do 1899 r.³¹³.

W 1900 r. był na tym stanowisku ksiądz Cezary Goczałkowski, urodzony 31 lipca 1875 r., w stanie kapłańskim był od r. 1899, rok później objął parafię w Chełmie³¹⁴. Po nim nastąpił Stefan Degan, urodzony 23 marca 1878 r., wyświęcony był w 1900 r., od tego też roku przebywał w parafii Chełmo³¹⁵. Rok później zastąpił go Edmund Bentkowski, urodzony 30 maja 1876 r., wyświęcony w 1901 r., w Chełmie od roku następnego³¹⁶. Od 1903 r. wikarym był Stanisław Frąckiewicz, urodził się 5 października 1873 r., do stanu kapłańskiego wstąpił w 1896 roku. Pozostawał w Chełmie przez dwa lata³¹⁷. Po nim nastąpił Roman Pawłowski, urodzony 26 listopada 1878 r., wyświęcony w 1902 r. wikariuszem był od 1904 r. do 1907³¹⁸. Po nim był roczny wakat.

³⁰¹ Catalogus ecclesiarum et utrisque Cleri tam saecularis quam regularis dioecesis Vladislaviensis seu Caliniensis pro anno 1874 .

³⁰² Catalogus ecclesiarum ...1879, s. 122.

³⁰³ AACzCh, II/332,s. 297; II/88, s. 605.

³⁰⁴ Catalogus ecclesiarum ...1881, 1882, 1883, 1884, 1885, 1886,1887.

³⁰⁵ Catalogus ecclesiarum ... 1887,s. 335.

³⁰⁶ Ks. W. Wlazlak, Obsada personalna..., s. 304.

³⁰⁷ Catalogus ecclesiarum ... 1889, s. 327.

³⁰⁸ Catalogus ecclesiarum ... 1891, s. 355.

³⁰⁹ Catalogus ecclesiarum ... 1893, s. 371.

³¹⁰ Catalogus ecclesiarum ... 1895, s. 58.

³¹¹ Catalogus ecclesiarum ... 1896, s. 116.

³¹² Catalogus ecclesiarum ...1897, s. 52.

³¹³ Catalogus ecclesiarum ... 1898, s. 57.

³¹⁴ Catalogus ecclesiarum ... 1900, s. 61.

³¹⁵ Catalogus ecclesiarum ...1901.

³¹⁶ Catalogus ecclesiarum ...1902, s. 61.

³¹⁷ Catalogus ecclesiarum ...1903; Catalogus ecclesiarum ... 1904.

³¹⁸ Catalogus ecclesiarum ...1905, s. 63; Catalogus ecclesiarum... 1907, s. 83 - przekreślono tu ręcznie nazwisko wikariusza.

Następnym wikariuszem był Piotr Kotarski, urodzony 26 lipca 1884 r. Rok 1908 to data jego święceń i przyścia do parafii Chełmo³¹⁹. Po nim nastąpił ksiądz Maniewski, urodzony 27 listopada 1883 r., wyświęcony w 1909 r.³²⁰.

Wikariuszem w 1913 r. był Tadeusz Rutkowski, urodzony 5 grudnia 1886 r., święcenia przyjął w 1910 r., parafię objął dwa lata później i pracował w niej do 1916 r.³²¹ Cytowane źródło nie podaje, czy w roku następnym w parafii urzędował wikariusz³²².

W 1918 r. wikarym w parafii został Stanisław Maniewski, urodzony 23 października 1866 r., święcenia przyjął w 1890 roku. Rezydował w Kamieńsku³²³. Jego następcą był Stanisław Gołaszewski, urodzony 26 sierpnia 1894 r., wyświęcony w 1919 r. W parafii przebywał do roku 1921³²⁴. Do 1925 r. stanowisko wikarego wakowało³²⁵.

W tym okresie dziejów parafii obsada wikariuszy jest bardziej przejrzysta, aniżeli miało to miejsce w okresie poprzednim. Wikariusze w tym czasie byli zobowiązani do bezwzględnego posłuszeństwa swemu biskupowi. Przechodzili do tej parafii, do której zostali mianowani i przeważnie przebywali tam maksymalnie przez okres kilku lat. W przypadku Chełma dla wielu z nich była to pierwsza placówka po ukończeniu seminarium. Tylko jeden z duchownych był zakonikiem, mowa tu o Paulinie Jagłowskiem z zakonu bernardyńskiego, reszta to kler świecki.

4. Diecezja częstochowska

Wikariusze

Diecezję w Częstochowie powołano w 1925 r.³²⁶ Pięć lat wcześniej proboszczem w Chełmie został ks. Zaremba. Za jego urzędowania znamy następujących wikariuszy.

Od 1925 r. do 1931 r. na stanowisku tym był wakat. Pierwszym duchownym po tym okresie był ks. Bolesław Sokół, który urodził się 24 kwietnia 1907 r. w Koryczanach w parafii Żarnowiec. Uczył się w Państwowym Gimnazjum w Olkusz, po ukończeniu którego wstąpił do Seminarium Duchownego w Kielcach. Po złożeniu egzaminu dojrzałości w dniu 8 czerwca 1926 r. zgłosił się do nowo otwartego Seminarium Duchownego diecezji częstochowskiej

³¹⁹ Catalogus ecclesiarum ... 1909.

³²⁰ Catalogus ecclesiarum ... 1909 - 1913.

³²¹ Ordo divini officii ac missa ad usum dioecesis Wladislaviensis seu Caliniensis pro Anno Domini 1913, s. 90; Catalogus ecclesiarum...1916, s. 95.

³²² Catalogus ecclesiarum ... 1917, s. 119.

³²³ Catalogus ecclesiarum ...1919, s. 129.

³²⁴ Catalogus ecclesiarum ...1920, s. 141; Catalogus ecclesiarum ... 1921.

³²⁵ Catalogus ecclesiarum ...1922; Catalogus ecclesiarum ...1923; Catalogus ecclesiarum ...1924; Catalogus ecclesiarum ...1925.

³²⁶ J. Związek, *Dzieje diecezji...*

w Krakowie. Studiował filozofię i teologię na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1926 – 1931. Święcenia kapłańskie otrzymał 21 czerwca 1931 r. na Jasnej Górze. Jako neopresbiter w dniu 22 czerwca tego roku został skierowany do pracy duszpasterskiej w parafii Chełmo, gdzie pracował do czerwca 1933 r. Odszedł do parafii Kozięglówki. Zmarł 24 lipca 1981 r. w Częstochowie³²⁷.

Na przełomie 1933 i 1934 r. w parafii pracował ks. Wincenty Szymczyk, urodzony w 1903 r., wyświęcony w 1930 r.³²⁸.

Ksiądz Władysław Bienias urodził się 26 marca 1905 r., święcenia przyjął w 1934 r. i wtedy trafił do Chełma³²⁹. Od 1936 r. zastąpił go Józef Brawata, urodzony 13 sierpnia 1911 r., święcenia przyjął w 1935 r.³³⁰ oraz ksiądz Antoni Kańtocha³³¹. Urodził się 9 lutego 1909 r. w Grodźcu, święcenia otrzymał 21 czerwca 1936 r. w Częstochowie na Jasnej Górze. Od 5 kwietnia 1938 r. był wikariuszem w Chełmie. Zmarł 14 lutego 1975 r.³³².

Zakończenie

Z pewnością dalsze badania nad samym Chełmem, jak i całym regionem, pozwolą na uzupełnienie powyższych ustaleń. Badania tego typu pozwalają śledzić ruchy personalne księży, co szczególnie cenne jest w przypadku duchowieństwa niższego. Przeważnie informacje o proboszczach są w mniejszym lub większym stopniu znane, znacznie gorzej jest z ich pomocnikami, którzy albo bardzo często zmieniali parafie, albo nie zostawiali po sobie pisanych informacji. Podobnie jest, jak to miało miejsce w Chełmie, z klerem zakonnym, który przybywał tu na chwilowych zastępstwach lub nawet na dłuższe pobyty na stanowisku wikariuszowskim. Natomiast przy temacie proboszczów badania nad poszczególnymi parafiami w okresie staropolskim pozwalają poznać ich koleje życiowe i stan posiadania przez nich beneficjów.

Ustalenia, z których można być zadowolonym, to odtworzenie obsady proboszczów od połowy XVII w. aż do wybuchu II wojny światowej w prawie nieprzerwanym ciągu, o tyle znacznie gorzej jest z informacjami dotyczącymi wikariuszy, prebendarzy i tymczasowych administratorów parafii.

³²⁷ Schematicus universi venerabiles cleri saeculari et regularis dioecesis częstochoviensis pro Anno Domini 1932, s. 74; J. Związek, *Ks. Sokół Bolesław (1907 – 1981)*, „Częstochowskie Wiadomości Diecezjalne”, R. 57: 1983, Nr 10, s. 239 – 241. O objęciu przez niego parafii Chełmo wspomina też „Gazeta Radomska”, Nr 37:1931.

³²⁸ Schematicus ... 1934, s. 81.

³²⁹ Schematicus ... 1935, s. 82.

³³⁰ Schematicus ... 1937, s. 90

³³¹ APCh, Księga posiedzeń i

³³² Schematicus ... 1939, s. 91; J. Związek, *Ks. Kańtoch Antoni (1909 – 1975)*, „Częstochowskie Wiadomości Diecezjalne”, R. 49: 1975, nr 11 – 12, s. 265 – 266.

Szczególnie ważne są ustalenia personalne z okresu staropolskiego. Nierzadko zdarza się, że niedbale przechowywane archiwalia parafialne nie zachowały się do dnia dzisiejszego i wszystkie te, którymi dysponujemy obecnie są tym bardziej cenne. Tego typu badania stanowią także przyczynek do innych badań np. nad uposażeniem parafii i ich znaczeniem. Na przykładzie Chełma można stwierdzić, niezależnie od ustaleń na temat finansów parafialnych, że przynajmniej do końca XVIII w. była to parafia bogata, przynosząca duże dochody proboszczom, o czym świadczyć może zainteresowanie nią wysokich hierarchów kościelnych.

Z wyjątkiem proboszczów urzędujących do poł. XIX w. (Daniel Ostrowski), którzy byli pochodzenia szlacheckiego (dyskusyjny jest stan społeczny Grochowalskich), nie wiemy nic o pochodzeniu stanowym innych duchownych. W XVII stuleciu większość kleru diecezjalnego wywodziła się z mieszczaństwa, natomiast w wieku następnym proporcje się odwróciły. Natomiast w szeregach zakonów przeważali plebejusze. Zupełnie brak jest informacji na ten temat jeśli chodzi o kler niższy, ale w tym przypadku wykluczyć raczej należy pochodzenie szlacheckie. Duchowieństwo uważające się za odrębny stan społeczny nie zawsze podawało swoje dawne pochodzenie³³³.

³³³ *Historia Kościoła w Polsce*, t. I, cz. II, s. 195, 438, 445.